

Strijdende onzijdigheid

Just Havelaar

bron

Just Havelaar, *Strijdende onzijdigheid*. De erven F. Bohn, Haarlem 1915

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/have002stri01_01/colofon.php

© 2017 dbnl

Neutraal.

Haastiglijk verklaarde zich Nederland neutraal. Waar de miljoenen rondom tegen elkaar opstormen in een wereldworsteling, waarvan niemand de ontzaglijke gevolgen ook nog maar vermoeden kan, - daar is het onze taak de voorzichtige onverschilligheid voor te wenden, géén partij te kiezen, géén voorkeur aan den dag te leggen en alleen te blijven bedenken hoe wij, het nietig groepje Nederlanders, ons 't best kunnen verscholen houden in het kleine hoekje van den hachelijken vrede.... Roemlooze taak! Hoe erbarmelijk de tijd, waarin schamele voorzichtigheid zich zoo dwingend als eerste en eenige wijsheid schijnt aan te kondigen!

Neutraal, dat is de passieve negatie, de vale kleurenloosheid, het is de modderige en doodelijk-monotone midden-weg, de ontmande wijsheid, het leven zonder den vreugde-prikkel van 't gevaar, zonder heldhaftigheid, zonder geestdrift, zonder daad noch wil. Want wie wil, die waagt. En wij hebben slechts eenen wil: niets te wagen!

Nochtans is nooit de idee der neutraliteit mij zoo schoon voorgekomen als nu. Wij mogen thans in haar, in die blanke neutraliteit, een bijna heroïsche houding

zien. Blijven wij staatkundig neutraal uit plichtmatige voorzichtigheid, menschelijk moesten we 't zijn uit vrije wijsheid en geestkracht.

Deze oorlog is niet alleen de grootste en gruwlijkste, maar wellicht ook de domste, die ooit nog gewoed heeft. Wie ter wereld zou uit zich zelve geestdrift kunnen voelen voor dezen rampzaligen soldaten-moord, die onvermijdelijk was, die sinds jaren werd voorbereid en dien toch niemand verlangde, waaraan geen enkele idee ten grondslag schijnt te liggen. Want het imperialisme kan hier de oorzaak, maar niet de idee zijn, daar dit immers geen strijd is *voor*, maar *van* het imperialisme, *vàn* het imperialisme tégen het imperialisme....

En toch, die geestdrift, hoe leeft en laait hij reeds onder de strijdenden! Hij bezielt Duitschers en Engelschen, die allen zich de grootheid bewust zijn van hun land en ras; hij zweept de Franschen op, die zich de oude glorie en de jongere vernedering herinneren; hij heeft de Belgen gestaald, toen zij hun land te verdedigen hadden tegen overmacht en onrecht. Maar het is een geestdrift, die door den oorlog zelf verwekt is geworden: het is 't daemonisch schepsel van den monsterlijksten daemon der beschaving.

Oorlog is de triomf-daad van 't egoïsme. In den oorlog houdt de mensch op een geestelijk levend wezen te zijn; en al wat de wereld samen hield, het verstand, het recht, de humaniteit, dat valt uiteen: kunstmatig herschept men het leven weer tot een botten en glorie-loozen natuurstrijd, ontzettender dan ooit de wildernis

kan toonen. Zelfzucht is plicht geworden, geweld werd recht en haat een deugd. Juist doordat wij hooger zijn dan het natuur-schepsel, zinken wij veel lager. Onze meerderheid wordt onze vloek. Niet het groote Beest in ons ontwaakt, maar de groote Duivel, die even stomp en wreed als het Beest is, doch daarenboven gewapend met een ontzedelijkt, ontgeestelijkt verstand. De werken van 't menschelijk genie, het schoone scheppingswerk aller eeuwen, wij richten het nu tegen ons zelve, absurd en noodzakelijk.

Nog buiten den wreeden oorlogs-gruwel om, is het juist 't besef der ontoereikendheid van alle idealisme, dat een tijd als deze zoo weerzinwekkend mistroostig doet zijn, - ook voor ons, neutralen, vooral voor ons misschien, daar wij niet den hellen toover ondergaan van den hartstocht en 't gevaar. Het eenig mogelijke voor ons is: vast te blijven vertrouwen, dat elke samenlevingsvorm een noodzakelijke gestaltungs-wijze is van 't eeuwig evolueerende leven, dat in alle leven een diepere wijsheid werkt, dat dus deze strijd van daemonische natuur-krachten ten slotte, in den goddelijken noodlots-gang der wereld-geschiedenis, een volstrekt noodzakelijk element zal blijken te zijn. Ons geschiedt naar 't geen we waard zijn. Misschien was geen voortgaan mogelijk zonder dezen achteruitgang. Nu de gedachte der sociale wereld-orde niet sterk genoeg bleek om 't imperialisme te breken, moet het zich zelf misschien breken.

Een strijd om de wereldheerschappij heet deze oorlog.

Het jonge eerzuchtige Duitschland randt de drie oude machten van Europa aan: Engeland, Frankrijk en Rusland.

Noch Engeland echter, sterk in zijn isolement, noch het vervaarlijke Tsaren-rijk, kunnen in dezen strijd wezenlijk getroffen worden. Zelfs geen Keizerszoon zal zich dat, in zijn liefste droom-gedachte, hebben voorgesteld. - Maar Frankrijk! Frankrijk, dat een halve eeuw lang al kwijnde, het zieke, troebele Frankrijk, waar het recht, de staatkunde, de innerlijke organisatie, waar heel de volksmoraal verkankerd scheen.... En zoo werd deze oorlog voor velen, voor de 'intellectueelen' en de 'cultuurdwepers' van het imperialisme, een laatste aanval van het Germaansche op het Latijnsche ras.

Dat de Duitschers zelf bij duizenden door dit denkbeeld worden aangevuurd, - wie, die hun kreten van groeiend machtsbesef vernam, zal dat betwijfelen? Dit denkbeeld is hun kracht. De nationale trots is de sterkste stuwkracht van elk oorlog-voerend volk. Maar ook is 't de kracht, die de diepste verlangens der thans levende menschheid vijandig blijkt. En ons aller taak zal het zijn, die kracht van hoogmoed en heersch-zucht te bestrijden, door het besef levend te houden eener breedere en diepere wereld-eenheid¹⁾.

- 1) Volkomen onklaar dunkt mij de geestesgesteldheid van een GERHART HAUPTMANN, die het eene oogenblik hartstochtelijke soldatenliederen dicht, liederen van haat en oorlogs-glorie, om het volgende doodbedaard te betoogen, dat Duitschland zichzelf slechts 'verdedigt' en dat 't Frankrijk, het schoone land der beschaving, algemeen eert en nimmer iets kwaads toewenscht. Uit zulk een gevoels-conflict - ook sommige artikelen van het groote orgaan der Duitse socialisten waren hier misschien te noemen - blijkt, dat de nieuwe mensch *innerlijk* niet meer in stàat is oorlog te voeren.

Waarom toch die strijd der rassen? Heeft men dan de stemmen niet gehoord, die uit dat dood-gewaande Frankrijk ópklonken? Is Frankrijk niet steeds het land der groote verrassingen geweest? Is het niet het land, waar telkens, als 't ziek en ontzield scheen neer te liggen, weer een vlam van idealisme omhoog schoot? Is het Fransche volk niet een volk van geestdrift en geestkracht, het volk der geniale gedachten? Hebben wij niet ontzaglijk veel te danken aan dat land, zelfs aan 't ontaarde Frankrijk der laatste 40 jaren? Is Frankrijk soms niet het innerlijk meest beschaafde volk der wereld? Was het eigenlijk niet Frankrijk, Frankrijk vooral, dat den geest van Europa bevruchtte, dien langen tijd van innerlijke depravatie door? Waarom zou het dan dood zijn, dat oude en steeds jeugdige Frankrijk? Waarom zou het met de Latijnsche cultuur zijn gedaan?

Een wonderlijk verschijnsel is 't, dat wij, Nederlanders, die geheel behooren tot 't Duitsche ras, die gaarne gelooven in de Duitsche toekomst, toch, in ons diepste gevoels-bewustzijn, meer sympathie gevoelen voor Frankrijk. En naar ik meen kan dit niet verklaard worden door het feit, dat men van nature geneigd is juist den zwakkere zijn liefde te schenken. De geest van vrijheid is 't, dien wij bewonderen in 't Fransche volk; en 't is het bureaucratisch rigorisme, dat straf systeem van dwang en dat machinaal

en bruut militarisme, 't is dit, wat ons weerhoudt te juichen om Duitse triomfen, ook al zouden wij misschien met 't verstand onze Oostelijke burens de eind-overwinning gunnen.

Waarlijk zijn wij niet alleen staatkundig gedwongen tot neutraliteit....

Duitschland gelooft in zich zelf; ja, het gelooft in de wereld *voor zoover* het in zich zelve gelooft. Het wil Europa verduitschen. Geheel te goeder trouw. Want overtuigd is 't, dat de wereld niet gelukkig kan worden, tenzij ze onder Duitse leiding komt.

O, die eigendunkelijke zelf-overtuigdheid, aardig in een kind, belachelijk in een man, monsterachtig in een volk! Het is ons onmogelijk te gelooven in hem, die slechts in zich zelve gelooft. Het is immers juist die kracht der tyrannische zelf-verzekerdheid, die stug-romeinsche kracht van 't begeerig imperialisme, die verstarde kracht van 't militarisme, die de ziel is geweest van dezen waanzinnigen oorlog? Wij gelooven niet, dat hij het heil kan brengen, die in het *andere* 't *vijandige* ziet. Rijk en alzijdig schoon is het leven: alle levens-openbaringen hebben wij noodig; alle, verstaat ge? Slechts ééne deugd is kardinaal: de verdraagzaamheid, de milde en sterke humaniteit. Want alle andere deugden worden schrikwekkend, waar die eene ontbreekt.

Ik bewonder Duitschland en ik houd van Frankrijk. Moet ik kiezen? Zal ik het straks moeten doen? Waartoe? Waartoe dan toch? De krachten, die wij

voor den opbouw der komende cultuur het meest zullen noodig hebben, die kan Duitschland, Duitschland het best, ons brengen. Maar is dit een reden om Frankrijk en het Fransche te verguizen? Vernietigt het meerdere het mindere noodzakelijk? Alleen dan, wanneer dat meerdere de tegenspraak van 't mindere is. En zelfs het Christendom heeft den Romeinschen geest niet kunnen vernietigen, maar heeft hem moeten aanvaarden, wilde 't leven. Ik maak me dan ook niet wezenlijk bezorgd, dat de levende, lichte geest van Frankrijk vermorzeld zal worden onder den plompen voet van den Duitschen soldaat. Maar ik wil alleen doen voelen, - wat ge immers reeds voelt? - welke onze plicht is en zijn zal te midden der laaiing van rassenhaat, die weer - en voor hoe lang, o goden! - ontvlamt. Wij worden nu reeds meegesleept. De botte partijdigheid steekt haar cholericke hoofd reeds telkens op. Is het al niet rampzalig genoeg, zooals thans de volken, die zoo schoon konden samenwerken, elkaar dagelijks belasteren en elkaar dagelijks meer en dieper leeren haten? - Waarom zouden wij zoo zeer voor Frankrijk of voor Duitschland zijn? Voor *allen* zijn we; maar we zijn tégen de macht, die dit ergerlijke mogelijk maakte, wij zijn tegen de booze domheid, die 't brood is van den oorlog, tegen den trots en de miskennis en de hebzucht, tegen de woede van 't onbegrip. - Haten wij niet, wij die niet hoeven te haten.

Beide elementen hebben wij noodig; en niet slechts wij, Nederlanders, maar wij Westerlingen, wij, Euro-

peeërs, die durven droomen, zelfs *nu*, van een wereld, waar recht en menselijkheid zullen te vinden zijn, niet als een weelde-ding, maar als een levende macht.

De Duitse organisatie-kracht, de Duitse trouw en mannelijkheid; de Duitse geest der schoone abstractie, heel die monumentale levens-conceptie, der Germanen hebben wij noodig; maar óók de Fransche geestdrift, de Fransche gratie, de spontane edelmoedigheid, de vrouwelijke verstandsverfijning, de vreugde en lichtheid, de milde eerlijkheden-ironie en de vrijheid van 't Latijnsche ras!

Koel, klaar, scherpzinnig is het Latijnsch genie; gloeiend, teeder en diep het Germaansche. Den hartstocht kennen wij, Germanen, als een mystische kracht, de godsadem van 't leven, terwijl de Latijn hem slechts voelt als passie, als een zins-verbijstering, een fatum van 't bloed; ja, de humor, de ernst en de wijsheid der liefdesbezinning, die wijdere liefde, die alle dingen bedekt, gelooft, hoopt, verdraagt en zonder welke wij, met al onze deugden, niets zouden zijn, 'een klinkend metaal of een luidende schel', die verstaan wij misschien beter, - maar het extatisch geloof, het groote ideeën-enthousiasme, zie: van af den tijd der oude kathedralen, den tijd van JEANNE D'ARC en den tijd der eerste Humanisten, tot in de dagen der Juli-revolutie, tot in onze dagen toe, leeft het in Frankrijk. Was zij niet een haast mystische kracht geworden, die liefde waarmee de groote armee haar

Keizer aanbad? Frankrijk kan dwepen zonder schijn van sentimentaliteit! Het weet zelfs in het onmatige nog maatvol te zijn. Het voelt intuïtief de schoone en subtiële wetten der harmonie.

Ons de vrome gemoeds-verdieptheid en de innerlijke schouwing, maar hùn de schoone bewegings-gratie en de macht over den vorm. Waar wij voorzichtig stamelen en ons licht bevangen voelen in den storm van ons gevoel, uit zich het Fransch genie, onopzettelijk, in een klare vormen-kracht, die zacht-melodisch, of sprankelend en koel, of weidsch-rhetorisch, in zich zelve reeds een schoonheid van den geest wordt.

Wij mediteeren en veralgemeenen. Ons is de machtige gevoels-abstractie der muziek en de universeele verstands-abstractie der wijsbegeerte; zij, de realisten, zij onderscheiden en zien het fragment. Vanaf MONTAIGNE, LA ROCHEFOUCAULD en LA BRUYÈRE tot STENDHAL, BALZAC, FLAUBERT, tot de jongsten toe, heeft 't Fransche volk een scherpe en fijne psychologie ontwikkeld, die daarginds wetenschap en kunst te vereenigen scheen en die òns een wereld opende. De groote tijd der psychologie is voorbij, misschien, maar hoe zullen wij haar noodig hebben, die fel-reëele, koel-kritische psychologie! Zonder haar zou het Duitsch idealisme licht tot een weeke wolk verdampen. En de Germaansche humor kan zonder de speelsche ironie en de heroïsche satyre der Latijnen nauwelijks leven! - De groote tijd der Fransche cultuur moge voorbij zijn, wie weet? - maar hoe zal het synthetisch-objectieve Germanendom zich nog moeten zuiveren

in de schitterender schoonheid van vorm, geest en gedachte, die-steeds de gave der Latijnen was?

Het doel van elke cultuur moet toch wel zijn ééns de schoone volkomenheid te bereiken, de innige harmonie van vorm en inhoud, intellect en gevoel, die voor altijd de glorie der Hellenen zal blijven. Wij mogen in ons hart meer van BEETHOVEN houden dan van alle Fransche componisten bijeen, en wij mogen in de Duitsche romantiek gemoeds-elementen aantreffen, die wij bij een LECONTE DE LISLE en zelfs bij een BAUDELAIRE en vooral bij heel de schaar der Naturalisten te dikwijls en te stellig misten; wij mogen in den gemartelden VINCENT VAN GOGH een dieper menselijkheid voelen dan in den godzaligen PUVIS DE CHAVANNES; - en als wij in een MOLIÈRE *den* Franschman zien, in een NOVALIS *den* Germaan, dan zullen wij waarlijk niet aarzelen wie onze liefde 't mééste heeft, - maar de toekomst van Europa is ons niet denkbaar zonder de verzoening, de innige samenvloeiïng van haar beide, oude wereld-machten. En zijn het ten slotte niet de Franschen, een VERLAINE en FLAUBERT, ja maar ook een MAETERLINCK, een ROMAIN ROLLAND in zijn 'Jean Christophe', een FANTIN LATOUR en REDON en RODIN, - zijn het niet juist de Franschen, die ons het best deden voelen, hoe betrekkelijk de verschillen van ras en land toch eigenlijk zijn?

Vergeeten wij niet, dat deze oorlog recht schijnt in

te gaan tegen het schoonste ideaal, dat Europa zich vormde.

Wij hebben noch met Duitschland, noch met Frankrijk of Engeland te juichen, wie ten slotte ook overwinnaar zal blijken. Heel Europa heeft schuld aan dezen oorlog, niet Duitschland, Rusland of Engeland alléén.

En bedenken wij wél, dat de overwinnaar geenszins door het feit der overwinning zijn meerdere geesteswaarde bewezen zal hebben! Een duel in 't groot is de oorlog: de koelbloedige, die zijn tegenstander treft, behoeft daarom nog niet het recht, of de innerlijke kracht te vertegenwoordigen. Alle strijdenden wanen zich de kampioenen der 'vrijheid'. Duitschland zegt 't Tsarisme te bekampen; Engeland en Frankrijk zouden 't Pruisisch militarisme vermorzelen; Rusland heet Polen te 'verlossen'. Wij behoeven ons niet warm te maken voor die leuzen der leugens. Ieder die mee-strijdt bevecht de vrijheidsgedachte zijner eeuw.

Alvorens zich te vereenigen en de wereldeenheid te stichten, die reeds leeft in ons hart en die voor ons verstand reeds 't natuurlijkst begrip is, moesten de landen misschien nog ééns hun krachten meten; en dan wel zóó tot 't wanhopig uiterste, dat 't monstrueuze krachts-*middel* zich zelf voor goed vernietigde. Konden die duizenden kanonnen, die millioenen geweren, al die stalen forten ter zee en te land, kon heel die lugubere tyrannie van zèlf weer verdwijnen, ver-

dwijnen zonder ten minste ééns tot volle uitbarsting te zijn gekomen?

Maar het geluk der menschen en het heil onzer cultuur, dat kan niet worden gediend door de overmacht van welk volk, land of ras dan ook.

(Overgedrukt uit 'De Amsterdammer' van 13 Sept. 1914).

Tusschen oorlog en vrede.

Men verhaalt, dat onze soldaten aan de Zuid-grens slechts met moeite te bedaren waren zoodra zij den donder vernamen van het oorlogs-geschut. Niet zoo zeer wilden zij deze of die partij bevechten: eenvoudig *vechten* wilden ze! Dezelfde suggestie schijnen ook velen der zoogenaamde 'intellectueelen' te ondergaan, die, verdoofd door 't schetterig tumult der oorlogsstemmen, als vanzelf mee gaan roepen en roezen, zooals een snaar-instrument, dat ongebruikt op tafel ligt, echoënd de toonen nadreunt die uit een ander worden gewekt.

Wat vredes-beweging, statenbond, rede en recht? opent de oogen, ziet toch de werkelijkheid! zoo brommen en dreunen zij. Het leven is geen ding, dat zich prekenderwijs besturen laat. Het leven is strijd. Wie leven wil, moet wagen. Wat telt 't bestaan van een mensch, waar het oer-leven ontwaakt, die brullende leeuw die zich telkens weer, in een uiterst wanhoopsgeweld, uit de kunstig gevlochten netten van menschen-moraal en menschen-illusie verlost? - De oorlog is schoon, zooals een groot zomer-onweer schoon is. Welk een waan het leven anders te willen zien, dan als een strijd van krachten, natuur-krachten!

De oorlog is elementair. Oorlog-voeren beteekent de felst-denkbare intensiteit van leven. Hoe schoon, hoe vervaarlijk schoon, die moderne kanonnen en mortieren, die op uren afstands een vooraf nauwkeurig bepaald ding uitéén doen spatten; hoe schoon de samenwerkende kracht der afzonderlijke individuën; hoe schoon heel dat spel der strategen, waarbij gansche volken den inzet vormen! En de beheerschte exaltatie van den vechtenden soldaat zal even vol zijn van geestes-spanning, als die van den Bandiet-in-grootenstijl, op 't moment dat hij eindelijk zijn slag slaat....

Ach, konden wij ons eigen werk maar beschouwen, zooals wij 't een vulkanische uitbarsting, een onweer doen, geheel belangeloos, amoreel: hoe zouden we thans genieten! - Maar wat wij niet vermogen ten opzichte onzer eigen daden, dat kunnen wij des te beter tegenover die der anderen..... Dit geldt óók voor het leven-in-'t-groot; en daarom is 't, dat wij zoo gaarne terug zien op het avontuurlijk veld der historie.

Wat was er van den mensch geworden, indien hij niet een krijgszuchtig wezen ware geweest, bereid zich te verdedigen, bereid aan te vallen en zich te handhaven ten koste van den minder-begaafde, die toch zoo sterk kan zijn? Een onmachtig en schuw dier was hij gebleven, een woud-aap! Geen monumentaal geestes-leven zonder agressief instinct! Geen godsdienst, geen kunst, geen wijsheid of wetenschap zonder oorlog¹⁾. - Hoeveel danken wij den oorlog,

1) Zie Prof. STEINMETZ' 'Philosophie des Krieges'.

die immers de historie maakte! Wat was Rome geweest zonder leger? wat Nederland zonder zijn bloedige vrijheids-revolutie? wat Frankrijk, wat Engeland, wat Duitschland zonder wapen-geweld? En wat is er inderdaad van de volken geworden, die zich niet verweren konden? Wat werd er van Indië, van Arabië, van de stamvolken in Amerika? Zouden dan wij ons ontwapenen willen en ons blootstellen aan de aanvallen van Azië, om ons zodoende met der tijd tot de Chineezen en Japanners te verhouden, zooals de Javanen zich verhouden tot ons?

Het leven is geen praatje! Noch is 't een nuchter reken-sommetje, noch een institutie van Brave Hendrikken. Het lot der volken hangt niet af van een commissie, een vergadering, een min of meer geestdriftige meeting. En de diplomaten, die rekenaars der duisternis, welke buiten ons om, boven ons uit, beschikken over ons lot en hun griezelig werk van wantrouwen en list bedrijven, - in dieper wezen blijven ze toch de gehoorzame werktuigen van den onbewusten volks-wil.

Hebben zij, die zoo spreken, gelijk? Natuurlijk! - Dit althans dunkt me zeker: dat de welwillende pacifisten, die willekeurig den stroom der historie willen stuiten en kanaliseeren, die den vorsten en volken willen toeroepen: halt! laat 't nu genoeg zijn geweest! weest ieder blij met wat ge zijt en hebt, weest tevreden met de grenzen van het oogenblik, met de kolonies tot heden door u veroverd; houdt u voortaan, als fatsoenlijke lieden, aan uw contracten; weest nu toch

zoete jongens, kibbel niet langer, maar luister naar dien goeden Papa Tolstoi, leg die gevaarlijke geweertjes en die dure kanonnetjes toch weg (je *mag* immers niet spelen met vuur!) en gebruik je centen voortaan béter - zeker dunkt me, dat de Status-quo-pacifisten nooit meer dan een heel tijdelijk en vrij ephemer werkje zullen volbrengen. Kregen ze hun zin, dan zou de wereld een enorm catechisatie-lokaal worden. En de arme menscheid had zich dan zoo deerlijk ingekluisterd, dat zelfmoord de eenige verlossing zou zijn. Een ontmande vrede is geen levens-ideaal.

Liever een wereld van oorlogswaan, dan een van slaafsche braafheid. Wij weten best, dat wij niet gelukkig kunnen zijn, niet vrij óp kunnen ademen, niet hoog en trotsch door 't leven kunnen gaan, indien onze vitaliteit willekeurigerwijze gefnuikt wordt. Wij weten best, dat het geestelijk leven nauw samenhangt met 't stoffelijke en dat een staatkundig geknecht Europa geen menschen van hoogen geest en hoogen wil meer zou verwekken. Een kwaad moet *grondig* worden uitgeroeid en niet slechts in zijn uiterlijke gevolgen tegengegaan.

In de eerste plaats dienen wij het leven zóó in te richten, dat het *intens* geleefd kan worden. Al, wat die levens-intensiteit verflauwt, is slecht - hoe goed bedoeld dan ook.

Zullen we de oorlogs-apostels dan maar toegeven? Zij toonen zich grimmig oprecht; zij zijn ijzer-harde realisten, ze zijn gezagvolle historie-kenners, ze zijn scherpe psychologen; moedig zijn ze en ze bewonderen

het leven in zijn actie en kracht; ze haten de sentimentaliteit en de machteloze dweepzucht der Vrededor-Recht-verliefden. Ze verfoeien het ‘triviaal optimisme’ der massa.

Van nature zijn wij geneigd zulke mensen te respecteeren. Ik althans heb ten slotte meer op met Prof. STEINMETZ, dan met BERTHA VON SUTTNER. Maar één ding ontbreekt hun; en dat is het eenige en eerste van alle dingen: de scheppende liefde, de liefde voor de menschen, niet de vage en huilerige, maar de geestelijke, wijde en wijze, de sterke, de *diep-zedelijke* menschenliefde. En ze zijn te zeer materialist en te zeker van hun kracht, dan dat ze hun tekortkoming kunnen voelen of er de beteekenis van beseffen. Ze verkondigen, dat ‘algemeene menschen-liefde’ onbestaanbaar is: een verbijsterend schijn-axioma! Men herkent ze op 't eerste gezicht, zij, die deze liefde als een heilig Moeten in zich dragen, voor wie zij de zon is van 't leven. Ze is in niemand ooit volkomen, maar toch: ze *is!* Doch de oorlogs-advocaten, ze verdelgen alle hoop uit hun hart; zij leven toekomstloos en zien de menschheid als louter ‘natuur’. Tusschen ons en den beest-mensch der oer-tijden zien zij alleen een vormelijk verschil..... Zij voelen niet, dat de georganiseerde hebzucht en heerschzucht van dezen tijd veel monsterlijker is dan 't instinctief egoïsme van den oer-tijd. Zij beseffen niet, dat de menschheid, door te evolueeren, ook de verplichting op zich neemt te *leven* naar haar geestelijke ontwikkeling, daar zij anders veel leelijker wordt dan zij was.

Wie niet leeft naar zijn waarheid degenerereert. Doch die waarheid is, in dit leven van betrekkelijkheden, een rusteloos stuwende en zich vervormende kracht.

Zij gaan verder, de oorlogs-predikers, en zeggen dat een sociaal vraagstuk, dat dus ook het vraagstuk van den oorlog, nooit een gevoels-kwestie kan zijn, dat alle gevoel hier vrouwelijke weekhartigheid is; en ik meen, dat juist een verklaard, vergeestelijkt *gevoel* hier allereerst te spreken heeft en dat ons arme verstand dan maar zien moet hoe met dit gevoel in 't reine te komen.

Dit hoogere gevoel, is het niet tot leven gewekte gedachte? Is het niet de bezielde synthese van onze vroegere bedenkensels, weifelingen, redematies en aandoeningen? Ook hier mogen wij met zoo iets subjectiefs als gevoelens en wenschen zijn, te rade gaan, daar ten slotte dit innerlijk *wenschen* het zijn of niet-zijn van den oorlog bepaalt. Zeg nooit, dat we den oorlog niet willen, doch dat hij nu eenmaal noodzakelijk is; zoolang hij mogelijk is, hebben wij den oorlog ook *gewild*. Dagen lang hooren wij het dof gedonder echoën in de wolken, de dreigende stem van den oorlog, die honderden mijlen ver over de aarde dreunt. Wij weten àl, wat dit beteekent, dit sombere geluid. Het is als *zien* wij den officier die het sein geeft, de soldaten die gehoorzamen, het monsterlijk werktuig, dat den dood uitbraakt over menschen als wij. *Wij* konden dáár staan en worden getroffen! Zullen wij dan met een gerust geweten naar dien verren doods-donder luisteren? Deze schandelijke domheid, ze is *ons* werk!

Maar de verdedigers van dezen waanzin, hoe verwarren ze ons met hun redematies! Zij wegen nauwkeurig af het vóór en het tégen; zij berekenen welk klein deeltje van een volk ten slotte aan den oorlog wordt geofferd; zij spreken van de ziekte der overbevolking, die door den oorlog weer genezen wordt; zij overpeinzen of 't wel zoo veel erger is 'op 't veld van eer' te blijven, of thuis in bed, na lange ziekte, zijn laatste zuchtje te slaken; zij zeggen: wel kost het leger veel, maar hoeveel méér kost de drank en hoeveel erger is zijn kwaad..... Zij getuigen van de vreugden des oorlogs en vergeten dat ook een ploertige wellusteling wezenlijke vreugden kent, terwijl toch niemand hem dáárom zal prijzen!

Handhaven wij het recht van ons gevoel tegenover het onrecht van hun redeneering: want al de praatjes der verstandigheid verminderen niet den gruwel van één soldaat, die dood in zijn loopgraaf ligt. Die soldaat ben ik en zijt gij! En de ander, die hem neerschoot of met de bajonet hem doorstak, die zijn we even zeer. Redematie raakt nooit den kern eener zaak. Zwaai ze met macht van u af en blijf de waarheid, die ge voelt, recht in het strenge gelaat zien. Politici zijn geen hervormers, rekenmeesters geen waarheidszeggers, sophisten geen wijzen.

Doch dan treden ze heroïscher op; en zij heiligen de kracht. Geen grootheid, geen deugd, geen heerlijkheid in 't leven zonder kracht. En ze hebben duizendmaal gelijk! Echter niet de kracht is heilig, maar de Geest. De kracht is nooit heilig om haar zelf, maar

om het ding dat ze dient. Ja zelfs het dwingende geweld kan noodig en goed zijn, maar alleen als werktuig eener zelf-bewuste gemeenschap, die waarlijk wil wat ze doet.

Dit is een *vreeselijke* tijd. Wij lijden. Laat dat ons uitgangs-punt blijven. Dit is een gruwelijke, afzichtelijke tijd. En de oorlogs-apostels juichen.... Indien zij de oorlogen beperken wilden, zoo waren ze inconsequent.

Het is mogelijk, dat oorlogen noodig zijn om groote hervormingen teweeg te brengen. Het is mogelijk, dat alles wat geweest is te diep wortelt, te veel beteekende ook, dan dat het door middel van vreedzame overwegingen kan worden weggenomen. Het is mogelijk - ook al geloof ik niet, dat dit de weg zal zijn - het is mogelijk, dat deze oorlog noodig is om een Midden-Europeeschen Bondsstaat te kunnen stichten en dat dan, na vele jaren, weer opnieuw een oorlog gevoerd zal worden, om ook Engeland en ook Rusland bij dien bondsstaat in te lijven en de 'Vereenigde Staten van Europa' te formeeren, waarvan thans zoo velen droomen. Het is mogelijk, dat ook dan Europa slagvaardig moet blijven om zich tegenover een ontwaakt, ontwikkeld, doch in anti-Europeeschen geest ontwikkeld China te verweren. Maar men vergete niet, dat deze noodzakelijkheid dan regelrecht voortkomt uit 't bitter-ellendige en armzalige onzer menschelijke natuur.

Ik lijd; en honderden, duizenden, lijden met mij. Is dat weekhartig of zwakzinnig? Wij lijden, hoewel we niet onmiddellijk door den oorlog getroffen worden

en hoewel we niet bang zijn. Ondragelijk is ons deze tijd en we lijden door al hetgeen we lezen en denken en ondervinden, door de brute gruwel-berichten, door het groot geschreeuw der domheid, door de averechtsche en leelijke meeningen die uitgesproken worden, door den laster en den haat die opvlammen, door het giftig enthousiasme der redeloos-hatenden, door de kleinheid en zelfzucht der bangen, door den voozen emotielust der verveelden en der leegen. Wij lijden omdat ons geloof in de menschen wordt aangerand, elken dag, telkens dieper. Deze oorlog is niet tragisch, maar *dom*.

Slechts één ding, dat ons overeind kan houden: de innige wil om te helpen. Laat er iets goeds komen uit deze slechtheid: het hangt van ons zelf immers af.

Daareven zeide ik, dat de oorlogs-vrienden goede deugden kunnen toonen, doch dat de voor ons besef primaire deugd: de menschenliefde, nooit hun woorden bezielt, zoodat ze vele waarheden zeggen en toch nooit *waar* zijn. Dit is natuurlijk niet toevallig zoo. Ook gevoelens, ten slotte, laten zich dwingen. Een gevoel, dat niet past in eene zekere levens-theorie, pleegt men moedwillig en niet zonder zekere verbitterde dapperheid te onderdrukken. Waarlijk neen, wij zijn geen kleine kinderen, die ieder oogenblik hun heele gevoel roekeloos uitstorten.... Wij zijn veeleer wandelende systemen!

De kwestie is, dat wie zegt tegen den oorlog te zijn iets ontzaglijks wil of willen moet. Het gaat hier

om groote belangen en principes. Door alleen het symptoom der ziekte te bestrijden, maakt men het lichaam niet gezond.

De vraag nu, waarvoor wij ons gesteld zien, dunkt mij deze: wenschen wij, vóór alles, de afzonderlijkheid der staten te handhaven, ja of neen? Is de moderne staat ons nog steeds de sterkste belichaming van het gemeenschapsleven, ja of neen? Erkennen wij een recht boven dat van dien staat, ja of neen? Is die staat ons, binnen de grenzen zijner menschenlijke betrekkelijkheid, iets absoluuts, of voelen we hem als een betrekkelijkheid in de betrekkelijkheden?

Wie de vrijheid der staten wil, wil den dwang van den oorlog. Want de Staat is een materieele en ideëele zelfstandigheid, die zich - krachtens de algemeene natuurwet - te handhaven heeft tegenover andere zelfstandigheden, die noodzakelijk streeft naar uitbreiding van haar wezen en macht ten koste der andere, die den mannelijken strijd der concurrentie aanvaardt. - Het leven is een rustelooze kamp van krachten, een eeuwige woeling. Dwaasheid, deze steeds in vreedzaamheid op te willen lossen! Maar het wordt een kamp van essentieel *geestelijke* krachten zoodra hij collectief wordt gevoerd. Een volk, dat vecht om zijn handels-heerschappij, vecht ten slotte om zijn vrijheid en welvaart en meent dit te mogen doen daar het overtuigd is in zijn geheel een zekere idealiteit te vertegenwoordigen, welke schooner is en beter dan die der andere volken. Zoodra de levensstrijd zich boven den natuurdrijf verheft, berust hij op geestelijke waarden. En een

georganiseerde strijd, een strijd van massa's tegen massa's, is altijd een boven-natuurlijke strijd. Alleen daardoor hebben de oorlogen de historie helpen maken, daar ieder volk een zeer afzonderlijk cultuur-element vertegenwoordigde, dat niet groeien en rijpen kon, zoo het niet afgezonderd blééf. En het nare bluf-patriottisme van dezen oorlog komt m.i. voort uit een instinctief besef van deze waarheid, terwijl zij toch geen noodzakelijkheids-macht meer heeft. Alle pathos is overleefd enthousiasme; het is gewelddadig herstelde overtuiging en dus het tégendeel van overtuiging. De geestelijke dingen laten zich niet straffeloos dwingen. Maar de oorlog, die groote geweldenaar, herschept wat dood was. De bittere realiteit van het oorlogs-gevaar herschept een volken- en rassen-haat, die te voren geen reden van bestaan meer hadden. Zoodra de militante vaderlandsliefde in rustigen vredes-tijd niet meer zulk een vaste overtuiging in ons vormt, dat we er andere volken om verpletteren willen, zoodra wij de agressieve vaderlandsliefde als een eigenlijk onrecht voelen, zoodra de oorlog verkleind wordt tot een daad van louter zelf-verdediging, verbeuren wij het recht elkaar in den oorlog te vermoorden.

Wie durft nog zeggen, dat er boven den Staat geen recht is? Het is een verouderd begrip! Wie kan de sterk internationale strooming ontkennen van dezen tijd? De staten worden met den dag meer afhankelijk van elkaar! De handel zelf is het machtigst middel geworden ter verwezenlijking van het internationale leven. (En wij heeten in de eerste plaats handels-

oorlogen te voeren!) De machtigste geestes-strooming van dezen tijd, de stroom van het socialisme, keert zich recht tegen het nationalisme in. De staatkunde van heel het Germaansche en Latijnsche Europa is eensgezind democratisch. De geleerden van Europa werken samen aan éézelfde wetenschap. Het kunstleven van Europa is, in haar veelvormigheid, toch één. De godsdienstige en wijsgeerige overtuigingen van Europa bewegen zich in ééne zelfde richting. - En neen, wij kunnen elkaar niet eens meer haten, zoolang we niet, met 't geweer in de hand, dreigend tegenover elkaar gaan staan. Waartoe dat geweer dan toch ter hand genomen? Vrijwel heel Europa voert thans een verdedigings-oorlog. Men heeft nog nooit zoo'n erbarmelijke domheid bijgewoond! De groote domheid zelf bewijst, dat de wijsheid komen moet.

Het gaat hier om zedelijke vraagstukken. Het gaat om de vraag, of zulk een oorlog ons rechts-gevoel bevredigt. - Volgens de oorlogs-apostels is dan ook een overwinning op het slagveld het bewijs van moreele en intellectueele meerwaardigheid. Alsof massa hier voor niets gold! Alsof het kleine Finland zooveel minder waarde had, dan 't over-groote Rusland! 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht, da Todte stille Leute sind', heeft LEO POLAK - ongeveer - gezegd.

En zelfs bij numerieke gelijkheid, waar blijft het 'Weltgericht'? Overwinnen zal dan het volk, dat 't grootst organisatie-genie bezit. Dit is veel. Is het alles? Het volk der abstrakte tendenties zal de

beste veldheeren voortbrengen; het volk, dat muziekmonumenten scheidt, dat wijsgeerige stelsels opbouwt, dat mathematisch begaafd is. De Engelschen en Nederlanders - die praktische handels- en zeevaartvolken - de Franschen, het volk der intellectueele intuïtie en der gevoels-spontaniteit, ze hebben in tijden van groote kracht zich ook strategisch doen gelden, doch *militair* zijn ze niet, niet zooals de Duitscher militair is. En evenmin als wij den officier de hoogste plaats toekennen in onze samenlevingsorde, evenmin zullen wij een volk de wereld-heerschappij gunnen omdat het 't meest militair is. - De elementen, die in den oorlog de overwinning geven, *omvatten* niet het leven. Het onrecht van den oorlog is: dat het gedeeltelijke al-overheerschend wordt; en dat nog wel op geheel onzuivere wijze. *Vóór alles maatgevoel!*

De gedachte, die nu, om haar verlokkende realiteit, de hoofden der oorlogshaters het meest vervult, is die van den Europeeschen Staten-Bond. Zulk een bond zou het militarisme wel niet vernietigen, maar hij zou 't toch zeer beperken. Een Europeesche Staten-Vereeniging schijnt het meest *bereikbare* ideaal. En als wij stil in onze kamer zitten, in onzen makkelijksten stoel, de handen over elkaar, dan dunkt de zaak ons zoo simpel, zoo verbazend redelijk en zoo belachelijk practisch, dat we waarlijk niet snappen, waarom we haar eigenlijk reeds niet lang verwezenlijkt hebben.... Het is zoowaar het ei van COLUMBUS, het wereldvermaarde Ei, dat het menschelijk vernuft voor de

duizendste maal heeft gelegd. Moge het kieken gedijen! - Is ras-verschil zulk een belemmering, waar Zwitserland sedert eeuwen drie rassen vredelievend vereenigt? Werkt een durende vrede-toestand zoo verslappend, terwijl Amerika, nu al vijftig jaar lang geen oorlogen voerend die 't volks-bestaan noemenswaard beïnvloedden, het paradijs van geestkracht is?

Men vergeet evenwel, dat de stichting van den Europeeschen Bond een ontzaglijke hervorming zou noodig maken. En Europa is oud. En al wat oud is wordt vol complicatie. Europa is zéér gecompliceerd.... Wij hebben heilige tradities en heilige huisjes, historische instellingen en figuranten, atavistische zonden en deugden.... Daarbij: wil zulk een Staten-bond een levend organisme zijn en niet een dood-doener, wil hij krachtig maken en niet verlammen, wil hij menschen kweeken en niet Jan Salie's, wil hij vrijheid brengen en geen kunstmatige dwang zijn, dan moet de samenhang van dien bond ook heel vast zijn, zoodat 't belang van den een het belang wordt van àllen. Zoolang wij, het kleine groepje Nederlanders, afzonderlijke rechten houden op het onmetelijke Indië, terwijl Duitschland zich met een paar poovere kolonietjes moet vergenoegen, zoolang is die bond geen broederschap, maar zal hij een reden zijn van afgunst en een kunstmatig ding. De Bond moet zijn een volks-verbond en niet een artificieel grapje van wantrouwige diplomaten. Men make zich geen illusies!

Aan het eind van dezen 'dolle-honden-oorlog' zal de tijd daar zijn om het denkbeeld van den Staten-

bond te veralgemeenen: de naties zelf zullen zich ten doode uitgeput voelen, de radelooze financiers en handels-potentaten zullen snakken naar bestendinging van den vrede, de bangen zullen tot alles bereid zijn wat hun de veiligheid verzekert. - Maar met dergelijke gevoelens scheidt men niet iets, dat gróót is! Vrees is geen kracht. - De algemeene flauwheid en zwakte kunnen de vredes-idee mogelijk maken, evenals het Christendom sterk werd doordat Rome reeds verlamd lag; maar ten slotte komt 't aan op de kracht van 't overwinnende *nieuwe*, evenals het tóen alles aan kwam op de geloofskracht der eerste martelaren.

Niet de negatieve banghartigheid of vermoedienis zijn scheppende elementen, maar het positieve geloof, het positieve rechtsgevoel, de positieve menselijkheid. Zonder de diepe krachten van moraal en religie is met deze wereld niet veel aan te vangen.

Ik vertrouw niet op de bangen, maar op de dapperen. Ik vertrouw op een tot hooger en universeeler socialisme bekeerd volk. Het volk van Europa, dat wijzer is en trouwer dan zijn regeeringen, het volk zal redding brengen.

En hoe slaafs heeft dat volk over zich laten rechten! Hoe ergerlijk is velen 't socialisme geweest, dat niets deed dan knikken en buigen.

Wij hadden ons niet moeten ergeren: wij konden weten, dat 't zoo zou gaan. De socialisten zelf hadden 't immers bij voorbaat gezegd! En, al hadden zij het niet gezegd, hoe kon het anders gaan dan het ging, waar wij dat socialisme zich met den dag meer

verpolitiseeren zagen? Men was bang den DON QUICHOTE te spelen. Men dacht telkens aan het kleine voordeel van *nu*. Men huldigde een utiliteits-moraal, die in 't geheel geen moraal is.

Indien *dit* socialisme overwon, dán ware 't een ramp voor de menschheid. Dan waarlijk kon de wereld gerust indommelen en haar vroolijke welvaart vieren op goedig dierlijke wijze. Dan was er geen hartstocht, geen hoogheid, geen trots meer op aarde, maar de meest bête geluks-verstandigheid.

Wel zijn wij ver van 't socialistisch ideaal verwijderd. Maar indien het volk wezenlijk was opgevoed tot een volk van geloovers, tot een volk dat niet knoeit met idealen, doch blijft zoeken en streven naar het verre, naar het *onmogelijke* zoo ge wilt, dan had het *nu* misschien de kracht gehad den oorlog te verijdelen. Wie waarachtig praktisch wil zijn, moet hoog doelen.

Maar door telkens zich af vragen, wat 'onder de gegeven omstandigheden' het *nuttigst* is, door steeds het halve van nu boven het heele van straks te stellen, door te rekenen in plaats van te gelooven, zal men ook *nu* niets bereiken.

Wij hebben geloovers noodig en helden, geen politici en tactici.

Ik heb mij niet verbaasd over den gang van zaken. Het was overeenkomstig het materialistisch wezen der huidige sociaal-democratie het geloofsleven uit te moorden en te smalen op wat zweemde naar 'mystiek'.

Het leven is niet een zaak van berekening en weten-

schap alleen. Het is een eindeloosheid en een wonder; het is een zaak van geloof en gevaar.

Wij hebben helden en geloovers en geestdriftigen nodig. Wij hebben niet nodig mensen van pap, maar mensen van vuur, mensen, die wijs zijn en *nochtans* gelooven.

(Overgedrukt uit 'De Amsterdammer' van 15 en 22 Nov. 1914).

Hoe dezen tijd te doorstaan.

HOMERUS bewonderde den oorlog. Moed, mannelijkheid, leven, dat was voor hem het wapengeweld! En beide partijen gaf hij gelijkelijk zijn sterke dichtersliefde. - Waarom dan zou de moderne kanonnenstrijd, hoewel de individueele moed en mannelijkheid er minder gevierde elementen van zijn, niet evenzeer als iets schoons bezongen en bewonderd kunnen worden? Waarom dunkt deze oorlog ons zoo *walgelijk*? De strijd, de wordings-worsteling, is voor ons, de in betrekkelijkheden bevangen, toch een eeuwig beginsel, een voorwaarde van ons bestaan. Strijd is levens-tragiek.

HOMERUS verheerlijkte vrij-uit het gevecht, daar hij aan 't heilig bestaansrecht van dien meest primitieven vorm van 't strijd-beginsel geen oogenblik twijfelde. Wij echter verfoeien den oorlog, daar wij hem voelen als iets schaamtevols, iets dat ons andere leven, ons strijdend vrede-leven, te schande doet. Het geweten is een noodzakelijk element der aesthetische ontroering.

In zijn jonge jaren heeft VAN LOOY met spontane levens-liefde een nutteloos-wreed stierengevecht aangekeken. Want wat, te slotte, ging hem Spanje áán?

Een kleurvolle tooverwereld, een spiegelbeeld van zijn gedroomde leven, was Spanje hem, een vreemde wereld, die hij te gretiger bewonderen kon omdat hij haar *als realiteit* zoo belangeloos tegenover stond. - Deze oorlog echter.... hij is ónze daad! *Wij* zijn het, die dit doen, dit schandelijks.

Die gedachte laat ons geen oogenblik met rust. Zij sluipt achter ons aan als een akelig spooksel, waarvan wij ons niet bevrijden kunnen.

Toch: bevrijden moeten wij ons. Niet door ons op te sluiten in de genoegelijke binnenkamer onzer zelfzucht, maar integendeel door heel het leed van dit gebeuren te ondergaan, door er ons zonder éenige terughouding aan over te geven.

Wij noemen dezen oorlog een groote, weezinwekkende domheid. Toch beseffen wij, dat de gevolgen dier domheid ontzaglijk moeten zijn. Maar kan, in den grond, wel dom zijn, wat ontzaglijk in zijn uitwerking is? Achter de barbaarsche verdwazingen om voelen wij wereld-beheerschende principes rijzen. Laten wij dan wakker zijn en waakzaam!

Wij haten den oorlog en klagen. Maar haten en klagen, wat helpt ons dat? Wisten wij soms niet dat 't leven dom en wreed kan schijnen? De kwestie is thans: hoe dezen oorlog te *doorstaan*. Slechts klagend, wordt het slechte, dat wij haten, nog veel slechter dan 't reeds is. Velen onzer voelen, fataal en plotseling, hun geloof in de menschheid, in den 'voortgang', in geest, deugd en waarheid, diep geschokt. Waarom *nu* eerst? kon men hen vragen.

Straks nog lachten ze schuldeloos, nu klagen en treuren ze, nu drijven ze als wrakhout op de mistige zee hunner aandoeningen. Alleen te leven in zijn aandoeningen is even zelig, als alleen te leven in zijn redeneerend verstand. Door te leven in loutere aandoening of loutere redeneering versmoren wij het beste en sterkste onzer menselijkheid. Het maakt ons tot zwakzinnige sceptici, tot geestelijk-impotenten.

Verlies tien illusies, maar win er één levend ideaal door. En ge zult ten slotte dankbaar zijn uw illusies verloren te hebben! Laat den storm der aandoeningen door uw hart gaan en behoud uw geestkracht. Stort u in den chaos der wreede werkelijkheden en verzamel uw geestelijke krachten. - Dit is een tijd van gruwel, maar 't gruwelijke kan 't schoone baren! indien het diep genoeg wordt doorleefd en doorleden. Na het einde dezer verschrikking, wanneer de menschen elkaar stom aan zullen staren, ontzet van 't geen zij deden, wanneer het geschreeuw der opgewondenheid in een doodsche bezinnings-stilte verkeeren zal, wanneer de wereld uitgeput en bevangen van schaamte neer zal liggen, dan zullen wij niet zenuw-zieken en droeve klagers noodig hebben, maar ménschen, wezens die weten wat ze willen, die de ontzaglijkheid van 't leven beseffen en de beteekenis van vaagheden als gevoelens, gedachten, idealen zijn.

Waren wij niet te week, te flauw-ironisch, te materieel, te overtuigingsloos, te sentimenteel, te dilettantisch? Hadden wij niet te weinig moed en karakter? Hechtten wij niet te zeer aan de kleine betrekkelijk-

heden van het oogenblik? Hebben wij niet te veel gespeeld naar den geest?

Wij waardeerden eindeloos.... wij voelden ons 's ochtends Nietzscheaan, 's middags discipel van MARX, 's avonds een soort Christen-Boeddhist. En wij zeiden: nooit nog was 't historisch inzicht zoo zuiver, nooit was de historicus zoo'n gezagvol leermeester der menschheid; noch was ooit de kritiek zoo blank-onpartijdig; nooit was de al-begrijpende criticus zoo hoog gerezen en zoozeer in aanzien! Wij beleefden den tijd der historie en der kritiek, die in het teeken stonden der wetenschap, welke alle persoonlijke voorkeur doodt, alle fantasie, allen scheppings-waan. Historie en kritiek werden onze leidende machten....

Het is goed: begrijp en waardeer naar de volle ruimte van uw gemoed en verstand, maar laat uw geest, uw ideëele Ik, niet in het meer uwer waardeeringen verzinken. Het gaat ten slotte om de waarde der Ideeën. Voel alles mee; maar meevoelen is nog niet gelooven! - Wanneer de al-begrijpende niet tevens een al-beheerschende is, wanneer 't besef van het essentieele waardeverschil der levens-dingen verloren gaat, het besef dat 't een het ander ten slotte voor ons uitsluit, dat wie leven wil ook wagen en richten moet, dat men ook zijn eigen waarheid kennen en voelen moet, wanneer het besef verloren gaat dat ook het *Wat* iets beteekent, dat hij die met NIETZSCHE dweept, niet in DOSTOJEWSKY gelooven kan en dat hij die waarlijk NAPOLEON liefheeft, niet in den grond zijner ziel een FRANS VAN ASSISI kan vereeren, het

beseft dat wij scheppende krachten zijn en dat 't leven die scheppende kracht van ons *eischt*, van ons allen, wanneer wij waardeeren zonder de consequentie onzer waardeering te doorleven, wanneer wij niet willen begrijpen, dat dit leven in zich zelf iets ontzaglijks is, dat ons denken en willen en bewonderen iets ontzaglijks moet zijn, wil het éénige waarde hebben - dan zullen wij machteloos blijven, machteloos-gevoeligen, machteloos-verstandigen: dilettanten.

Gij verfoeit den modernen Duitscher. Hij is materieel, zegt ge, ongeestelijk; zijn moraal is de kracht, zijn doel de macht, de macht om haarzelf. Hij snoeft; hij mist wijsheid, ruimte, levens-bezinning. - Veronderstellen wij, dat dit vonnis globaal-rechtvaardig is. Maar zoolang de Nederlander daar slechts zijn weeke meegaandheid, zijn gevoelige kleurloosheid tegenover heeft te stellen, is hij nog minder dan die Duitscher, die legendarische bruut van Pruisen.

Indien Duitschland verslagen wordt, zal het gelouterd herrijzen. Voor Frankrijk kan deze bittere oorlogs-nood tenslotte een zegen blijken. - Maar indien wij, die tot heden gespaard bleven, dezen tijd niet *geestelijk doorleven*, zullen we eerst recht een burgerlijk en zelftevreden volkje worden.

Het gaat nu om groote waarheden: mochten zij ons tot mensch maken!

(Overgedrukt uit 'De Nieuwe Amsterdammer' van 7 Dec. 1914).

Nationalisme.

De wind van 't nationalisme is plots fel opgestoken.

Ieder tijdvak wordt door éénen wil beheerscht, door één centrale gedachte, waar al de andere uit bestaan. Om ééne zon wentelen zich steeds de lichtende sterren-beelden onzer gemeenschapsideeën. En evenals in ons individueele leven een dag van groot geluk of groote smart de beteekenis van gansch een levensperiode krijgt, zoo ook schijnen in de evolutie der Europeesche cultuur deze booze oorlogs-maanden gelijk te zijn aan een tijdsverloop van vele jaren.

In zulk een tijd van ontreddeering, nood en zelfzucht blijkt de oude vaderlandsliefde het laatste gevoelsbegrip, dat ons, ongelukkigen, nog eenigszins verbindt. Zelfs zij, wier verlangens naar een wijd cosmopolitisme heen droomden, de socialisten, wenden zich tijdelijk terug tot 't beperkter wereldbegrip en vechten tegen hun geloofsgenooten voor zoover die geen landgenooten zijn. Want de soldaat is niet langer een denkend en willend wezen: hij wordt het automatisch werkend instrument van 't naijverig nationalisme.

Dit schijnt het voordeel van een bruten dwang-tijd

als deze: dat alle idealistische tooisels rafelend uiteenscheuren; leuzen en wenschen verstommen en de samenleving toont zich voor wat ze *waard* is. Want het kan zijn, het gebeurt immers zoo dikwijls, dat men een ideale gedachte zóó lang met zijn liefde omkoestert, tot men niet meer ziet wat *is*, doch wat men wenscht dat *zijn zou*.

De zweepslag der werkelijkheid heeft ons uit den zelf-begoochelings-droom op doen schrikken. Laten we haar ten minste onder de oogen zien, die werkelijkheid! Slechts te klaarder zullen we dan weten wat we willen en willen moeten. Kracht en oprechtheid kunnen ons beter dienen, dan de troostende illusie.

En thans is dit wel de overdonderende werkelijkheid: dat de gedachte der volkeren-eenheid, juist toen 't er zoo zeer op áánkam, zelfs geen mannelijk protest te voren heeft gebracht. Alles en ieder werd meegesleurd in den stormenden stroom van het nationalisme.

Het nationalisme behoort tot de groote, monumentale en mystische levens-concepties.

In den tijd, toen de aarde nog een wildernis was, toen onder de menschen elk breeder verband nog ontbrak en de volken elkanders natuurlijke belagers waren, toen alleen de kracht een deugd kon zijn, - in die donkere tijden der dierlijkheid vormden zich, hier en daar, verspreid in de warrelige menschen-woestijn, oasen van beschaving. Daar was de lichte Gedachte gerezen en de Verwondering was er ontboeid in de

hoofden der menschen. De mensch had zich over zich zelve heen gebogen. Hij had zijn wilde gevoelens en zijn vreemde bedenksels beschouwd als in een ander, in anderen had hij zich zelve herkend; en in de overmachtige natuur-elementen had hij zijn eigen kracht als wonderbaarlijk vergroot teruggevonden. De groote vragen, de glorieus-vergeefsche vragen, die oud zijn als het denken zelf, had hij zich afgevraagd. En de wereld der materie begon hij te onderwerpen aan zijn wil, evenals hij zijn zinnen-leven aan zijn bewustzijn onderwierp. Hij verhief zich uit zijn stoffelijke gebondenheid; hij regelde en ordende de kleine wereld rondom, die hem zoo groot toescheen; hij zocht en vond, zij 't dat hij meest iets anders vond dan hij zocht. Hij wilde weten; en waar hij niet kon weten, klampte hij zich vast aan de illusie van 't gelooven, zoodat de leugen zelf, in zijn geniale brein, tot een verholde waarheid zich omschiep.

De vrees voor het ontzaglijke der hem omringende werkelijkheid en de vereering van het mysterie, dat ons leven is, - de vrees en de vereering zijn de leidende geïï der menschheid geweest. Elke cultuur berust op den godsdienst.

Onnoemelijk veel leed bracht de verrijzing van zijn geest, maar dat leed zelf was rijker aan geluk, dan het geluk van den ouden mensch, dien hij had overwonnen.

Omringd en bedreigd door het ruig geweld der stammen rondom, werd zulk een beschavings-volk vanzelf gedwongen zich steeds vaster te ordenen, opdat het

sterk genoeg zou zijn om de aanslagen van buiten te weerstaan. En hoe onstuimiger het gevaar der vernieling aandrong, des te krachtiger en schooner werd de innerlijke organisatie, zoodat ze zich, onder dien verhoogden druk, allengs tot een hecht levens-systeem van monumentaal-opstuwende, streng-evenwichtige structuur vervormde; ze scheen gelijk aan de mathesis, die geen ruimte laat aan het toeval of den gril, doch scherp-logisch haar eigen wetten formuleert. Maar schooner en vrijer dan de strikte mathesis was de formatie van den volksgeest. Aan de muziek scheen zij gelijk, die - bij aanvaarding der mathematische wettelijkheid - toch hoog-heerlijk uitrijst boven 't geen men weten, rekenen of begrijpen kan.

Gedragen door den vasten grond der materieele noodzakelijkheid, spitste zich de nationale levens-conceptie op tot in de ijle verhevenheden van het Onkenbare; en weerom, volgens de schoone wisselwerking die wij in alle dingen weer kunnen vinden, was 't van uit dat vervagend hoogtepunt, vanuit dat goddelijk Onkenbare, dat de volks-ziel haar troost en heerlijkheid terug ontving.

Zoo rijzen, in het schoone schemerlicht der vergane eeuwen, die machtige volkeren-eenheden voor ons op: die van Indië, van China, van Egypte.

Als omgloord door den luister hunner oudheid staren ons de steenen koningsbeelden der Egyptenaren aan.

Ziedaar een PHARAO, een koning, neen een priester, een vreemde, hooge, onverzettelijke Godheid! - In

zijn blik ligt het zwijgend geheim der Eeuwigheid; om zijn zachten en krachtigen mond verstart zich de glimlach van zijn eigen mysterie; het gebaar zijner handen, streng, onverbiddelijk, drukt de Macht uit en het Recht, het gezag en de heiligheid, die zich in hem verzoenen, daar zij in wezen onafscheidelijk zijn.

Elke lijn en elke vorm van het Egyptisch koningsbeeld, drukt het wezen uit dier roerlooze eeuwigheid. De onveranderlijkheid der natuur, der rots waaruit het beeld gehouwen werd, is tot de levende *idee der onveranderlijkheid* vergeestelijkt.

En zooals de onderste steenen der Pyramiden alle mee 'n noodzakelijk en innig deel vormen van 't gansche, hoog oppuntende gevaarte, zoo ook had elk Egyptenaar deel aan dat gezagvol monument zijner cultuur, waar de godsdienst, de kunst, de wetenschap, de techniek, de simpele levenspraktijk, niet meer afzonderlijke elementen vormden, maar één van wezen en strekking waren. De Pyramide, dat geometrisch wonder der woestijn, het werk der duizenden, opgericht ter eere van den Enkele, zij is 't symbool van heel de Egyptische wereldgedachte.

Wie Egypte zegt, zegt Eeuwigheid.

Was het niet juist dat mystisch nationalisme, dat van Egypte uit is neergestreken over de verdeelde landen van Palestina? Heeft 't Joodsche volk zich niet fanatiek vastgeklemd aan die ééne gedachte van 't nationalisme? Was het volk van ISRAËL niet het uitverkorene?

Ook de Joden hebben hun volks-bestaan onder de bescherming der Godheid gesteld: en JAHWE was een 'naijverig God', een harde heerscher, die de andere Goden erkende, doch ook met kracht bestreed en die - naar de denkwijze der latere geslachten - geen koning onder zich duldde totdat 't volk hem een koning had afgesmeekt: doch hoe Hij 't zich *berouwde!* want ach, wat jammerlijke schaar tyrannen en afvalligen zijn die gezalften des Heeren telkenmale geweest!

Tegenover de strenge en hooge rust, die uit de monumenten der Egyptenaren spreekt, geeft 't Joodsche gedenkteeken, hun Testament, een warreling te aanschouwen van vrees, en trotsche opstand, van heerlijkheid en verval. Een groot rumoer van juichen en schreien, smeeken en toornen klinkt op uit hun Boek. Hoor den zwaren daver-lach van hun snelle verrukking en hoor de wrokkende klacht van hun kleinmoedigheid! Hun voorgangers waren dreigende boetprofeten. En elke glorie verzonk in schande.

De bevrijding der cosmische geestes-wijdheid hebben die materialistische Israëlieten nooit gekend. Vraag van hen noch de wijsgeerigheid der Grieken, noch de wetenschap der Egyptenaren, noch den mystischen droom der Indiërs. Zij waren hartstochtelijk ménsch - dat blijve hun roem - maar heel hun wijsheid en vroomheid, hoe hoog-willend en hoe onstuimig ook, bleef bekneld in hun materialisme. Geen rustige vrijheid, geen wijde overzichtelijkheid van geest was hun mogelijk.

In plaats van hun nationalisme hoog óp te stuwen naar het ideale heen, dat van zelf het universeele wordt, hebben juist hun machtigste richters telkens getracht het in toorn te vernietigen. Zij hebben het slechts sterk kunnen maken door een haast waanzinnige onverdraagzaamheid. De on-joodsche God werd de straffende *Duivel-God*; het on-joodsche volk werd 't slechte, vloekwaardige volk, dat met geweld moest worden uitgeroeid. En zooals ABRAHAM met aartsvaderlijke waardigheid HAGAR, zijn vrouw, en ISMAËL, zijn zoon, van zich weg zond, een bijna zekeren dood te ontmoet, zoo hebben later de Joden alle vreemde vrouwen, die hen gedurende de ballingschap getroost hadden, met al haar kinderen, *hun eigen* kinderen, gewelddadig verjaagd, - ja, heel hun geschiedenis is één ellendige en hopeloze verdelgings-strijd geweest tegen volken, die vaak hooger stonden dan zij. Veroveren beteekende uitmoorden. Een van koning ACHAB'S zonden was, dat hij medelijden betoonde voor den verslagen vijand: terstond zond toen JAHWE een 'leugen-geest' uit om de profeten den *verkeerden* raad in den mond te leggen, die tot ACHAB'S verderf moest leiden. - Iedere Jood werd, kort na de geboorte, gemerkt, zooals in oorlogstijd een boer 't zijn vee wel doet. De grootste glorie van 't Joodsche volk was zijn massa; de grootste deugd der vrouw haar vruchtbaarheid. De broeder van een vroeg-gestorvene moest met diens vrouw gemeenschap hebben: de fontein der vruchtbaarheid mocht nimmer drogen. Want gezegend door God en uitverkoren was het volk der

Joden: talrijk als het zand der zee zou het zijn.

Hun hoogste droom was een excessief-nationalistische: de verjoodsching der gansche wereld! Met ongeduld wachtten zij den MESSIAS, die dat vrede-rijk, dat Joodsche wereld-rijk zou stichten....

Hun godsdienst was reactionair, hun wil vijandig aan cultuur en ontwikkeling, hun volks-trots steriel en tot in 't valsche toe exclusief, hun staats-conceptieklein-politisch. Heil den jongen held, DAVID, want in schijn sloot hij zich aan bij de Filistijnen om in werkelijkheid hen des te beter te kunnen bedriegen! En trots hun diepe, warme menselijkheid, hun stormenden en droomenden hartstocht, hun dramatisch levensgevoel, hun onbreekbaren wil, was 't hun toch nooit mogelijk hun verwoed nationalisme tot een monumentale, abstract-symbolische macht te verheffen. Zij leefden onder de benauwing van hun realisme. Hun Heilige Schriften zijn geschiedenisboeken; hun helden blijken telkens armzalige knoeiers, tyrannen en slaven tegelijk.

Onder SALOMO, eindelijk, schijnt 't rijk zich krachtiger te bevestigen. SAUL, DAVID, nog maar opperhoofden waren zij; maar SALOMO, de Heerlijke! Zie hem zetelen in zijn ivoren troon met de koperen leeuwen-koppen, het kunstig werk der vreemdelingen, die gekomen zijn om Israëls macht den luister der schoonheid bij te brengen. Gouden banden omknellen zijn enkels en polsen. Zijn kleed flonkert van zeldzame gesteenten. Zijn vorstelijk aangezicht, donker-brons in den zwarten sluier der kunstig getreste haren, glanst

van welriekenden balsem. Ranke slaven waaien koelte aan; de honderden vrouwen van zijn Huis omvleien hem met de weelde harer zachte schoonheid. En met een enkel orakel-woord, met een weidsch gebaar, beschikt hij over zijn volk. Zijn heerlijkheid omzweeft hem als een geur, die bedwelmt. - O, de godzalige vorst! Niet rijkdom, maar wijsheid had hij van den Almachtige begeerd; en hoe was hij beloond, hij, want hoe *rijk*, hoe heerlijk rijk had JAHWE hem gemaakt!

Het was toen, dat de Koningin van Saba, aan het hoofd van haar onmetelijken stoet, optrok naar ISRAËL om Hem, den Eenige, haar hulde te brengen. En met eigen oogen zag zij heel die zware en grandioze praal, heel dien wellust van weelde, dien tempel van goud, die duizenden stallen vol kostbare paarden, die lange reeksen vertrekken, waar SALOMO'S slavinnen als bloemen in een park hare schoonheid ontbloeien deden. En zij zeide wél veel gehoord te hebben van SALOMO'S macht, maar dat al wat men haar zeide niets was tegenover deze werkelijkheid....

O, niet vergeefs dan toch had ISRAËL zoo veel doen lijden en zooveel geleden!

En toch: tegelijk haast stortte weer heel dat glorie-gevaarte ineen: afgoderij en partijzucht verscheurden het rijk. ISRAËLS droom lag weer vernietigd. Somber donderden de klachten en vervloekingen der profeten over Jeruzalem. Een fata-morgana was DAVID'S stad geworden. En Palestina blééf een Land der Belofte.

Het is de tragedie van 't Joodsche volk geweest

vóór alle dingen zijn door God geheiligd volksbestaan te eeren en toch dat volksbestaan nooit tot een boom van kracht op te zien groeien. Het was de tragedie van hun materialisme, dat de Macht begreep, maar niet de Wijdheid, dat wél weelde, maar géén schoonheid kon scheppen, geen andere schoonheid dan die der desillusie. - En zoo ook, als een monument der desillusie, brachten zij de wereld dat wonderlijk en tragisch boek van herderlijke majesteit en koninklijk verval, van profetische opstandigheid en priesterlijke oppermacht, van vurigen zedelijkheids-strijd en smachtend godsverlangen, van hartstochtelijke ménschelijkheid vooral.

IJdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid. Dit latere woord van anti-joodschen twijfel, het schijnt - in hoogerem zin begrepen - een tragische bekentenis.

Is het de wijsheid niet van Azië? Is 't deze klacht-toon niet, die opruischt uit de zoo oneindig wijder beschouwelijkheid der Indiërs, uit de fiere kwatrijnen van OMAR KHAYAM, uit de verfijnde en verdroomde weemoeds-lyriek van 't oude China?

Het is de wijsheid van Europa nooit geweest.

Wat had de Griek, die gratievolle levensgenieter, die minnaar van 't zoete fluitspel en den dans, die edelmoedige bewonderaar van den schoonen vorm en van de wijsgeerige fantasieën en van de mythe die dichtkunst en van de dichtkunst die mythe werd, - wat had hij noodig met deze zware, of sloopende, of lachende klachten over 's menschen ontoereikendheid? Eeuwig

was de ziel en heilig de daad; en de ontoereikendheid kwam niet uit ons, maar zij kwam van die booze Godheid, daarbuiten: zij was het Noodlot, dat dreigde en blindelings sloeg. - Kon het een reden zijn er de onsterfelijke illusie van den vrijen menschen-geest om prijs te geven?

En zelfs dat latere wereldvolk, dat de lichte intuïtie, de cosmische beschouwelijkheid, de hooge onbaatzuchtigheid van den Helleenschen geest missend, zooveel pompeuzer en barbaarscher bleef in zijn vreugden en wenschen, dat haast éven materieel en nationaal-politisch voelde als Israël - zelfs de Romeinen hebben de ontgoocheling van 't Aziatisch denken nooit aanvaard.

De idee der grootheid van hun land scheen hun genoeg. En met een niets-ontziende doorzettingskracht, met een systematiseerend organisatie-genie, dat al wat ongeordend was veroverde en hervormde, stichtten ze hun rijk, sterk eerst naar binnen, sterk door ordelijkheid, - dan allengs zich uitbreidend, naar Afrika, Azië, Griekenland, Europa.

Eng en strak als hun dorre plichts-moraal, was ook hun wereld-visie.

Buiten Rome géén geluk! Want Rome, dat was het hart van 't universum: al de andere landen hadden slechts de organen te zijn van dat eene levenscentrum: en al de overige volken, die barbaren der gansche aarde, ze waren de slaven van den Romeinschen imperator, die ziel van Rome, die gezant der Goden, die Godheid zelf!

En weer, evenals de Pharao's van Egypte, stichtte zich de Keizer een graf-monument dat triomfeeren zou over aardse vergankelijkheid; een monument ter vereeuwiging van zijn persoon. Doch het was een materieel gedachte, louter aardse vereeuwiging: en de streng-abstracte Pyramidevorm verbreedde en vergroefde zich tot een gevaarte van stomme steenen-massaliteit. Het verhevene dijde uit tot het volumineuze. En weer stichtte hij zich monumentale beelden, doch nu niet meer het strenge majesteits-symbool der Egyptenaren, doch het nuchtere portret, een portret van realistisch schijn-idealisme.

Schoon slechts, en *waarachtig* dus, was 't Romeinsch barbarisme, schoon het imperators-gebaar dat de woelende zee van 't volk dwingend bedaarde, schoon de wreede grootsheid der volksfeesten, de spelende doods-verachting der gladiatoren, die stervend den koel neerblickenden Keizer hun hulde brachten. Schoon de klare en zware rhetoriek der redenaars op Rome's marmeren Forum, schoon de geur van Rome's verfijnd epicurisme. - Wat had de Geest; de lichtvleugelige met dit alles van doen? De materie zélve immers was geest. Hoe méér van die materie, hoe meer van den geest. Het kolossale, dat alléén was het grootsche!

De aardse macht en de aardse roem waren de geloofselementen van den Romein. Hij hield er zich aan zonder spoor van weifeling. En het Recht, de Orde, de Heerschzucht, dat bleken van zijn geloof de sterkste wapenen. - Alle Godheden waren welkom

in Rome, want welke God kon machtiger zijn dan die van de Macht zelf: Rome's Keizer?

Het fel nationalisme der Joden, hoe armelijk, hoe onklaar was het gebleven in hun door JAHWE geterroriseerde brein! Dat nationalisme zélf moest tot 't eenig Al verheven worden!

Als een rivier, zoo onweerstaanbaar, zoo rustig-aan en noodzakelijk, stroomden CAESAR'S legioenen van Rome uit, de rechte heirwegen langs, de bergen over, tot aan de verste grenzen der hun bekende wereld. Geen zelfstandige persoonlijkheden waren zij, die uniforme soldaten, geen verzameling van helden, maar de belichaamde Heldhaftigheid, de mensch geworden Gedachte van Rome, het levend en onschendbaar monument der bezonnen zelfverzekerdheid. Zij bewogen zich, zij leefden of stierven, naar den wil van dat verre, schoone Rome, 's werlds' hart. En Rome's glorie verspreidden zij over àl de grijze, woeste landen van het Germanendom.

De Romeinen hebben de idee van 't nationalisme vertegenwoordigd, zoo als dat nooit vroeger of later vertegenwoordigd worden kon. En de wijsheids-kern van dat nationalisme - de rechtsorde, de onpersoonlijke plicht, de onverbiddelijke gemeenschaps-moraal - die hebben zij blijvend gevestigd juist op het tijdstip, dat de menschheid deze elementen noodig had tot haar geestelijken groei. Een onvrije wijsheid is 't, betrekkelijk en aardsch, een hoon van die der Hellenen, maar zonder haar was heel onze Europeesche cultuur niet mogelijk geweest.

Toen de uiterste consequentie hunner waarheid was verwerkelijkt, verzwakte haar kracht door eigen mateloosheid, om langzaam overwonnen te worden door de nieuwe, vrije, universeel-menschelijke gedachte, die voortaan Europa zou bezielen en richten: die van het Christendom.

Elke God, zeiden wij, was welkom in Rome,; want geen kon machtiger zijn dan die van de macht zelf. Eén God echter, de zwakste van allen, zegevierde over de macht, zegevierde dóór zijn zwakheid! Intuïtief voelde de Romein, dat déze God, de God der onredelijkheid, der nederigheid, en der armoede, nooit gedoogd kon worden en dat die kleine kudde onevenwichtigen, deze Christenen, deze verdwaasde fanatici, deze schapen van lijdzaamheid, Rome ontakelen konden.

Alles wat den Romein heilig was, het gezag, de macht, de weelde, het verstand, de traditie: dat liet den Christen onverschillig; en alles wat de Christen verlangde en met heel zijn ziel aanbad, de menschen-liefde, de broederschap, de ziels-extase, de zelfvernedering, de wereld-verzaking, dat scheen den Romein een ongerijmdheid en een ergernis. En 't ergerlijkst was, dat 't Romeinsche volk, als zat van zich zelf, in steeds grooter getale mee te dwepen begon met dien leelijken plebejers-god aan het kruis.

Gij zult niet *dwepen!* Desnoods begeeren zult ge en echtbreken en stelen, - maar tenminste nooit *dwépen!* Een Staat van dwepers is even onbestaanbaar als een menschenwereld zonder Staat. Uit-

geroeid moesten ze worden, de bleeke dwepers!

Dat werd weerom een feest in groot Romeinschen stijl: een feest van heel het volk ter glorificatie van den Eenen, den Heerscher, die prachtig, pralend, lachend, het zotte schouwspel aanzag. Maar déze arena-offers, de extatisch biddende en zingende, ze schenen onkwetsbaar van slaafsheid, ze schenen nog te danken voor hun dood.... Ergerlijk en vervelend, vervélend werd dit spel. Grootscher moest de vernietiging zijn, veel grandiozer: de zwarte nacht zou worden verlicht door hun brandende lijven. Wat was verrukkender dan een nachtelijk vuurwerk? en wat fantastischer dan een vuurwerk van gillende, kermende mensen?

Doch geen brandstapel ter wereld kan een nieuw geloof verteren! Elke brandstapel wordt een offer voor den nieuwen God, en elk slachtoffer een apostel van de nieuwe waarheid.

‘Gaat en verkondigt het Evangelie aan alle creaturen’, had de Stem gezegd.

Niet Rome, niet Jeruzalem, niet Athene, - maar de geheele wereld! Niet de mechanische plicht, niet de verstarde orde, niet de pracht en de macht, niet het weten zelfs, maar de Liefde, die alle mensen vereent in God, die den Dood en de Stof overwint en de ziel heiligt.

Een koning is niet goddelijker dan een slaaf. Rijkdom is geen glorie, macht geen recht, vaderlandsliefde geen doel.

En toen die hooge, witte bloeseming der eerste geloofsvervoering te dorren begon - zooals al wat schoon is weer dorren moet - toen de extase van 't gevaar en van den strijd was geluwd en die nieuwe levens-idee een wereldmacht begon te worden, die, als elke andere, zich wettelijk te ordenen had, - toen omvatte het Christendom als in een wijd gebaar heel de Romeinsche conceptie en stichtte het een *geestelijk* imperium, met den Paus als imperator, met Rome als hoofdstad in het grenzenloos rijk der geloovenden: het nationalistisch wereld-systeem had plaats gemaakt voor een meer universeele gedachte, het nationalistisch ideaal was in het wereld-ideaal verzwonden en het geloof in de absolute meerwaardigheid van het ééne volk boven alle andere, dat geloof was onmogelijk geworden. - Te diep was het besef van de betrekkelijkheid der nationalistische gedachte doorgedrongen. Koningschap en priesterlijkheid, macht en recht, die attributen die in God volkomen één zijn, waren thans in den mensch essentieel gescheiden.

De kwestie is niet, of het Christendom 'twee aangezichten' had en of heerschzucht, slavernij, geweld, geloofsverdeeldheid, volkerenhaat nog voortwoekerden; - de kwestie is uitsluitend deze: of sommige waarheden, de waarheden der geestelijke liefde, der broederschap, der universeele levens-mystiek, der materie-verachting zóó diep waren doorleefd, dat buiten den dwang der feiten en der praktijk om, het *ideaal* niet langer een nationalistisch ideaal kon zijn. Langzaam vormden zich de staten van Europa, en

het eigen karakter, de eigen waarde en beteekenis van elken staat moest in eindeloze oorlogen bevestigd en gehandhaafd worden, maar desniettemin blijft dit de werkelijkheid: dat het monumentaal nationalisme niet langer de hoogste, breedste, meest bezielende waarheid kon zijn in de hoofden der menschen.

En toen later het Pauselijk imperialisme van Rome verscheurd werd door de bevrijdings-krachten der Renaissance, die zich in 't Humanisme en in de Hervorming verstelligden, - toen bleef de Europeesche gedachte te hoog boven het nationalistisch geloof heenvleugelen, dan dat een nieuw wereld-rijk zich vormen en vestigen kon. Allengs bereidden wij ons voor op een individualistische wereldbeschouwing, die onverzoenlijk bleek met 't imperialistisch levensbesef. 'Een Christenmensch is heer en meester over alle dingen en niemand onderdanig', had LUTHER gezegd.

Na de kerkelijke gebondenheid der middeleeuwen ontwaakte 't besef der persoonlijke vrijheid, dat echter ons eerst moest doen afdwalen naar de onvruchtbare velden der zelfzucht. Het werd een verheerlijking van het absolute Ik ten koste van allen. En toen dit Ikheids-geloof in plaats van de verwachte vrijheid een bruten dwang had gebracht van den maatschappelijk bevoorrechte over den misdeelde en 't een tirannie van concurrentie verwekt had wreeder dan men ooit nog kende, toen schikten zich weer de individuën naar de gemeenschap: het gemeenschapsgevoel zelf werd de leidende, bezielende idee. - Niet konden allen *gelijk* worden, maar wél kon aan allen gelijke *kans*

geboden worden. De grootst denkbare vrijheid toch zou deze zijn: dat ieders ontwikkelingsvermogen door een ieder gewaarborgd werd. Edoch: dit schijnt eer profetie, dan historie.... En het profetenambt is te gemakkelijk en sinds de dagen van JESAIA niet zeer meer in tel.

De zelfstandige monarchieën en staten der Renaissance dan, zijn - tusschen 't hiërarchisch en 't democratisch wereldbegrip in - als de hoogste opbloeisels te beschouwen van het individualisme.

Onderwijl had 't Grieksch-Romeinsch rijk, ziek en grandioos, in Byzantium voortgedroomd, verchristelijkte het zich, vermengde 't zich met de diepe en donkere krachten van Azië, om weer op te doemen in 't vervaarlijke Tsaren-rijk, dat, feödaal en priesterlijk, met 't van edelsteen doorflitste goud zijner sombere koepel-kerken en met 't zware rotsen-graniet van Moskou's vesting-paleis - tot aan de dagen van PETER DEN GROOTE voortbestond.

Wat zijn dáártegenover die laatste pogingen, om hier katholicisme en imperialisme te hereenen: de sombere droom van KAREL V, of de zichzelf vernietigende schepping van den fanatieken PHILIPS II? En wát, de trotsche tyrannieën van den Enkele, den Heerscher, die niet langer een volk, maar slechts zijn eigen machts-gevoel verpersoonlijkt: de roode verschrikking van een CESARE BORGIA, of de schitterende effect-monarchie van den Zonnekoning, of, eindelijk, de grandioze hersenschim van een NAPOLEON, die

legendarische wereld-avonturier, die Parijs tot een nieuwer Rome trachtte om te scheppen.

Schoone opgolvingen schijnen het in den langzamen, ruischenden stroom der Historie. Snel en tragisch geeft 't lot die droombeelden van 't heerschers-genie vernietigd. Mét hun persoon verzonk hun schepping. Niet op deze wijze mocht Europa meer zijn eenheid verwezenlijken.

Intusschen, door de onttakeling van het monumentaal nationalisme en door de vervlakking en versnippering van den godsdienst, scheen àlle gemeenschaps-idealisme verzwakt en uitgewischt.

Een nieuwe tijd echter brak aan: tijd van realisme, van geld-macht, van techniek en industrie, van groothandel en groot-bedrijf. Heilig alleen was de kracht. Al wat klein was en droomde had te verdwijnen. Moraal, Recht, Gedachte en Schoonheid: 't had zich àl te voegen naar de Kracht. En waar 't zich niet voegen kon, moest 't breken. Een nieuwe wereld verrees uit den chaos der individualistische stijlloosheid. En met die nieuwe wereld, allengs, een nieuw geloof.

Dezelfde geheime macht, welke de kleine, schilderachtige winkeltjes, die broeinesten van wangunst en zelfgenoegzaamheid, verdrong om er de hooge, breedgeconcipieerde warenhuizen voor in de plaats te zetten, en welke de miljoenen afzonderlijk tobbede handwerkers vereenigde in de lichte, hoog-overkapte fabrieks-hal, waar de arbeid niet meer zeurde en leuterde,

maar ronkend gromde en gonsde, - die macht, waardoor de reizigers niet langer bij groepjes van tien of twaalf in stommelende koetsen werden vervoerd, maar bij honderden tegelijk, en elk uur van den dag stipt en snel van 't eene land naar 't andere werden overgebracht. - zij hervormde eveneens het nationale Staats-wezen.

De Staat werd de groothandelaar der gemeenschap. Was niet de modernste vorst der nieuwe, tijden, LEOPOLD, in de eerste plaats een geniale en cynische handelsgeest?

Kleine landen dienden te verdwijnen, in zoover ze niet noodig waren als scheids-muur tusschen de concurrerende groot-machten. En plotseling kon het monumentaal nationalisme in een geheel nieuwe gedaante herrijzen.

Het schijnt ondoenbaar deze nieuwe staats-conceptie zijn harteliefde te schenken: daartoe is ze immers te cynisch-realistisch en mist ze te zeer alle ethische, wijsgeerige, religieuze stuwkracht, alle 'idee'. Met haar vergeleken krijgt zelfs het materieel-pompeuze imperium van Rome een schijn van romantisch idealisme! Maar wèl *bewonderen* kan men haar, om haar geduchtheid, haar mechanische macht, haar ijzeren organisatie!

Dit moderne groot-nationalisme zien wij het best verwezenlijkt in het nieuwe Duitse rijk, de schepping van den sterksten realist en organisator der 19de eeuw.

Wat er is omgegaan in de harten der Duitschers,

toen hun troepen zegevierend terugkeerden uit Parijs, dat kunnen wij, buitenstaanders, nauwelijks vermoeden. En wat BISMARCK voor de Duitschers beteekent, begrijpen wij nog veel minder. Th. ZIEGLER, de zelfbeheerschte, streng-objectieve toeschouwer van zijn tijd en land, schijnt alle maat-gevoel te verliezen, waar hij spreekt over dien Held van 't Staatkundig Verstand. Vier groote mannen, zegt hij ongeveer, hebben Duitschland gemaakt tot wat 't is: LUTHER, FREDERIK DE GROOTE, GOETHE en BISMARCK. En 't klinkt klaar genoeg uit zijn woorden op, hoe hij, in zijn diepst gevoelen, LUTHER en BISMARCK de heerlijkste van 't viertal vindt! Hij vergelijkt ze, die beide 'daemonische' mannen en, vergelijkend, ziet hij ze éven groot.... LUTHER, die het katholicisme hervormen wilde en naar algemeene, religieuze waarden en waarheden zocht, - en BISMARCK, die het nieuwe Duitschland mogelijk maakte, die de krachten van 't Duitse volk consolideerde, die daardoor een der bouwmeesters mag heeten der Europeesche cultuur, ja! - maar die desniettemin louter een *staatsman* was, niets méér; iemand die slechts één ding voor oogen had: zijn land, zijn volk, zonder dat land of dat volk, als een waarde van universeele beteekenis te willen of te kunnen zien. - Wanneer een Duitser begint te spreken van BISMARCK, kijken wij verwonderd op: we begrijpen elkaar niet langer. Want wat wij voelen als iets betrekkelijks, is voor hèm een absoluutheid.

Door dat onverwoestbaar idealisme, dat nooit iets *ziet*, maar 't altijd droomt en abstraheert, en door die

onverschrokken energie, die alles dwingt naar haren wil, is 't den Duitschers gelukt zich een conceptie te fantaseeren van hun Staats-wezen, mystisch en monumentaal als die der Egyptenaren.... maar dán - wel te verstaan - in Christelijken zin! - Dat kan niet? Neen, dat kan ook waarlijk niet. Doch wat niet kan, dat droomt men....

Deze wonderlijke veridealiseering van een gloednieuwen, groot-kapitalistischen staat, zou men een meesterlijke imitatie kunnen noemen van de antieke conceptie. En juist de breedst begaafden werkten het hardst mee, om deze nabootsing de illusie van echtheid te geven. Is er niet een titanenkracht noodig, om het ondenkbare niet alleen denkbaar, maar ook waardig van aanzien te maken? De meest universeele geesten - o, HOUSTON STEWART CHAMBERLAIN! - dachten het beperktst: want in de eerste plaats was het 't *nationalisme*, dat ze universeel wilden zien.... Roekeloos toonden ze aan, dat 't begrip Germaansch de begrippen Cultuur en Moraal geheel omvatte, - dat Europa de wereld en 't Germanendom Europa beteekende, - dat Christus geen Jood was geweest, maar een blonde Ariër, een Germaan, haast een Duitscher! - dat DANTE, DA VINCI en wellicht (zoo mogelijk) ook MICHEL ANGELO, ten slotte Germaansch moesten heeten, - dat 't Latijnsche ras geen enkelen universeelen geest had voortgebracht, - dat SPINOZA een irreligieuze, Joodsch-materialistische ethica-ontkenner was, - dat GOETHE zoomin van SPINOZA als van Italië wezenlijk gehouden had, - dat NAPOLEON

zich een slordige bravour-geest en een frazeur had betoond en dat Duitschland, Duitschland alleen, de waarachtige ziel bleek van heel 't Germanendom.

Hoe kan men ook een imposant nationalisme opbouwen zonder *absolutisme*? Om een moderne staatsorganisatie 'mooi' te zien, moest ze 't symbool zijn van heel een gemeenschaps-ideaal. De Rijn-brug van Keulen, die stalen logica-schepping, met haar hollen sier van middeleeuwsche schijn-bastions en van heroïsch bedoelde ruit-beelden: ziedaar het ideaal-imperialisme van Duitschland. BISMARCK was de scherp- en koel-berekenende ingenieur geweest, die het nuttigheids-gevaarte in één zette; - zij, die na hem kwamen, trachtten de nuchtere constructie 'architectonisch' op te tooien.

De jonge keizer, doordrenkt van Duitsch idealisme, zocht op alle wijzen zijn protestantsch gods-enthousiasme te verzoenen met 't zuiver technische en economische wezen van den modernen staat. Hij voelde zich het lijfelijk symbool van zijn land en als zoodanig het symbool van den waren Godsdienst en van de ware Beschaving.

Men mag deze houding tragisch vinden, - dwaas, ongerijmd is ze niet. Krachtens zijn eigen wezen *moet* een vorst van zijn troon een altaar maken en van het altaar zijn troon. Wat zou de Macht zijn zonder de illusie van het goddelijk Recht, d.i. van den Godsdienst? Toen BISMARCK verklaarde: 'Macht is Recht', drukte hij met hondsche brutaliteit de gedachte uit der moderne, amoreele, staats-politiek; maar toen

hij zijn provincialen koning den keizerskroon opzette, herschiep hij een religieus symbool, dat de ontkenning was van zijn eigen conceptie.

Wilhelm II, heerschend 'bij de gratie Gods' en den Heere Heere luide dankend voor elke victorie zijner troepen, huichelt niet: hij bezondigt zich slechts aan een noodwendig anachronisme. In het illusorisch keizersbrein is dat immense millioenen-leger, met zijn duizenden kanonnen, mortieren en houwitsers, zijn pantserforten, zijn schepen ter zee en ter lucht, een verjongd kruisvaarders-heir. En de duizenden, die vallen, vallen als martelaren.

Men heeft hier vaak gelachen om de vele bewijzen van keizerlijke welsprekendheid en men heeft hier edelmoediglijk meegetoond tegen de keizerlijke bemoeiingen in de dingen van wetenschap en kunst. Toorn niet! lach niet! slechts *medelijden* was hier geoorloofd geweest.... Want een Keizer, die waarlijk het Hoofd zal zijn van een monumentaal imperium, vertegenwoordigt de hoogst-denkbare Wel-sprekendheid en moet het wezen van wetenschap en kunst in zijn allegorische persoonlijkheid omvatten. - De moderne wetenschap laat niet meer over zich richten; maar de kunst, de *monumentale* kunst, die althans zou de glorie verkonden van 't nieuwe wereld-rijk. Evenwel: *zelfs* de kunst laat zich ten slotte niet dwingen... en de beelden der Sieges-allee, de duizenden nationalistische monumenten, de zwierige triomfpoorten, de edele zuilen, de pathetische Ruhmeshallen, de massale Rijksgebouwen in den Gothischen, Romaanschen en

Grieksch-romeinschen 'smaak', de ontelbare Keizers-portretten... al die weeë gewrochten der karakterloosheid, al die doode allegorieën der kunstmatig herschapen traditie, al die vage anachronismen zonder kracht of bezieling, zij zeggen slechts één ding: dat 't moderne nationalisme, trots zijn ongekende kracht, heeft opgehouden een levens-conceptie van *den grooten stijl* te zijn.

Die standbeelden en allegorieën, die verstarde prachtpaleizen, die materialistische monumentaliteit, die ridderordenstatie, die kanonnen-heroïek, die schreeuwerige krijgsmanseer, die gruwelijke doodsverachting, die nerveuze vijandshaat, die sentimenteele Gods-aanroepingen, - heel die ijgende opgewondenheid, die ons, goedmoedige democraten van Holland, zoo ergeren en prikkelen kan, het is alles een elementair bestand-deel van een groot, abstract wereldsysteem, dat thans geen redelijken grond meer heeft.

Een eeuw geleden reeds speelde zich een zelfde tragedie af. - Is het glorie-besef niet steeds de bezielende idee geweest van het strijdende Frankrijk? En was NAPOLEON niet de Glorie in levenden lijve? Stond hij zijn onderdanen niet als een haast mystisch wezen voor den geest? En toch, welk blijvend monument heeft hij zijn volk nagelaten? Welk ander, dan de 'Madeleine', de Tempel van den Roem, die louter imitatie is, en dus niets *wezenlijks* verkondigt; dan de karakterlooze Triomf-poort, die daar als een groote Domheid midden in Parijs staat te pronken; - dan de graftombe, door het nageslacht opgericht ter zijner eer en

die met haar spookachtig ‘lichteffect’ van lijk-blauw en glorie-goud heel het Napoleontisme tot een theateraal spektakel schijnt te maken? En toen de grootste schilder van zijn land, een der allergrootsten van zijn tijd, het hoogste moment van 's Keizers glorie-bestaan vereeuwigde - ik spreek over DAVID'S ‘Sacre de NAPOLÉON’ - ontstond er een koud-realistisch representatie-stuk, een parodie van 't nationalistisch levensbesef... De Napoleons-figuur althans heeft van dat besef niet meer het symbool kunnen zijn. LODEWIJK XIV, die dan toch Versailles schiep, deze steenen fraze der monarchie, zal, van uit de wolken-hoogte zijner historische onsterfelijkheid, met een lachje van hooghartig medelijden die moderne imitaties hebben aangezien!

De kunst is de onpartijdigste rechter over de innerlijke waarde van een tijds-ideaal.

Intusschen: het Duitschland van den nuchteren BISMARCK leefde voort: het groeide aan, het breidde zich uit in groot-economischen zin, tot ver buiten de grenzen der Rijks-gedachte. Duitschland, de sterke cultuur-staat, het land der breede volks-ontwikkeling, der industrie, der wetenschap, der nieuwe, wézenlijk monumentale kunst, is niet in de eerste plaats Duitsch, maar Europeesch.

Ik schreef in den aanvang van dit opstel, dat wij een tijd beleven van hel ontwakend nationalisme. En daarbij dacht ik voornamelijk aan de algemeene

volksstemming, door den oorlog te weeg gebracht. Maar had men deze gezindheid niet reeds lang te voren kunnen vaststellen? Men sprak er al herhaaldelijk van. - Een ander en intiemer geest van nationalisme schijnt dat te zijn: een sierlijke reactie-rimpeling tegen den grooten golf-stroom van ons moderne, meest nog zoo kille internationalisme in.

De kleine afzonderlijkheden, de afwijkingen van ras, taal en historie, werden voorzichtig van onder het nuchter gevaarte van 't cosmopolitisme te voorschijn gehaald. Men kan daarbij ten onzent denken aan de 'Vlaamsche Beweging', aan de moeitevolle herleving der Friesche letterkunde; men denke aan de folklore, aan de vergeefsche verteederling voor oude kleederdrachten en gebruiken, aan de zoo grappige antiquiteiten-manie. Men mag zich ook het schoone voorbeeld herinneren van dien grooten Provençaalschen dichter, die zich hield aan zijn oud dialect, terwijl hij, Fransch schrijvend, de gansche wereld had bereikt.

En juist de gloed-nieuwe, groot-kapitalistische, gruwelijk verstandige Amerikanen waren het, die zich het meest sentimenteel betoonden tegenover een koperen olie-pitje, een spinnewiel, een rustiek schilderijtje.

Indien wij nagaan, welke uitingen op wetenschappelijk, technisch en sociaal gebied wezenlijk *nieuw* mogen heeten en welke dus dezen tijd zijn bijzonder karakter geven, dan zullen wij - vele ondergeschikte elementen weglatend - ongeveer de volgende te noemen hebben: de statistiek, die de bijzondere eigenschappen tot algemeene herleidt, - het determinisme,

en de erfelijkheidsleer, die de gebondenheid aanwijzen van 't individu aan zijn omgeving en geslacht - het Darwinisme, dat den samenhang herstelt tusschen mensch en natuur, - het monisme en psychisch-monisme, dat de eenheid wil vinden van stof en geest, - de wetenschappelijke geschiedvorsching en in 't algemeen de zeer versterkte historie-eerbied, waardoor het eigene van dezen tijd wordt vastgeschakeld aan dat van alle vorige, - het historisch materialisme, dat den zelfbewusten voorganger tot een passieven volger herschept, - de alles nivelleerende en populariseerende pers-macht, - de bevolkings-centralisatie der groote steden, - de samensmelting der standen, - het verdwijnen van nationale en maatschappelijke kleederdrachten, - het stoom- en electriciteits-wezen, - het groot-bedrijf, - het socialisme.... Er waren er meer te noemen!

Ik zeg niet, dat ik al deze elementen schoon vind - ik heb niets te vinden - ik wil slechts vaststellen, dat ze typisch modern zijn en tegelijk typisch anti-individualistisch, *massaal*.

Ach, maar hoe koud, hoe koud-gezond, hoe ijzingwekkend practisch leek dat alles voor hem, die er de dieper-geestelijke stuwkracht niet van voelde! Wel waren er lieden genoeg, die zich om die stuwkracht niet bekommerden en toch dankbaar schenen om al dat flonkerende nieuws: de lustige egoïsten van 't kapitaal, de dorre techniek- en cijfer-enthousiasten, de hoera-roepende geluks-mathematici van een verpolitiseerd socialisme, - maar hoe zou die erbarme-

lijke vrolijkheid der positivisten bevredigen? Hebben deze bloedeloze helden dan nooit de vreemde koorts gevoeld, de donkere schoonheid, het daemonische en smartelijke en helle van wat wij noemen 'het leven'? - Velen vluchtten weg in 't romantisch hoekje van een weemoeds-zoet provincialisme.

En 't ontbrak niet aan predikanten der aesthetica, die daarop de kunst zoowel als 't leven pardoos in tweeën deelden: het Realisme, dat een neiging is tot objectivisme, dat een terugkeer beteekent tot de natuur, dat alle dingen als gelijkwaardig ziet, dat alle persoonlijke verlangens dooft, dat alleen het negatieve doel beoogt ons van versleten idealen te bevrijden en dat de nationale kenmerken onderdrukt, dat in wezen *internationaal* is; - én de Romantiek, dat is de opleving van 't ideaal, de bewuste keuze van het onderwerp, de verzaking van zintuigelijke indrukken, de verheerlijking van 't gemeenschapsgevoel, - de Romantiek, die vóór alles *nationaal* is¹⁾.

Buiten die twee machten, realisme en romantiek, schijnt geen plaats te zijn in 't leven. - Maar de Egyptische, de Oud-Grieksche, de Byzantijnsche kunst: is die realistisch? of romantisch?

De denk- en gevoels-fout der zóó sprekenden dunkt mij deze: dat ze gemeenschaps-zin en nationalisme als één van wezen zien, dat ze - op de wijze der Israëlieten - buiten dat nationalisme geen gemeenschaps-gevoel *erkennen*.

1) Zie o.a. Van Vriesland's opstel in de 'Nieuwe Gids' van Febr. 1914.

De Egyptenaren, Grieken, Byzantijnen hebben zeer schoon den eigensten geest van hun volk uitgedrukt; maar niet dat volk bezielde hen - ze wisten allicht niet eens dat uit hun werk de volksgeest sprak - maar de idee, die als een universeele waarheid in dat volk droomde en drong. En evenals het kleiner nationalisme een slechts beperkte waarheid is, zoo ook dunkt mij de romantiek, van uit de hoogte beschouwd, een beperkte, dat is een troebele, zwoele, onklare kunst¹⁾.

Wij menschen zijn zielige en heilige illusie-wezens. Zonder groot, onpersoonlijk ideeën-geloof is 't ons niet mogelijk te leven. Het is voor ons noodzakelijk ook de menschelijke samenleving als iets goddelijks te begrijpen. Practische betrekkelijkheids-deugden zijn ons niet voldoende. Wij zijn dwepers bij God's genade. En moeilijk kunnen wij berusten in het feitelijk zijnde, zoolang wij niet de Godheid kennen, die 't offer der berusting van ons vraagt en aanvaardt.

Gelukkig, wie noch in het naakte of maskerade-achtig aangekleede imperialisme, noch in het poover provincialisme, noch in de mechanische geluks-utopie van een verburgerlijkt socialisme zijn gemeenschaps-ideaal behoeft te zien!

Is voor hen, die de macht van een afzonderlijk volk

1) Tenzij men het begrip 'romantisch' zoo wijd uitbreidt, dat het b.v. óók de Gothiek omvat. Doch juist de Gothiek is essentieel anti-nationaal, al heeft ook de nationaal-romantische gezindheid van dezen tijd zich bij voorkeur tot 't Gothische gewend.

niet meer als iets ideëels kunnen zien en die in den democratischen zelf-bevrijdings-groei der Westersche wereld het sterk internationale element waardeeren, is voor hen dan geen diep nationaliteits-gevoel meer mogelijk?

Dezer dagen bracht mij mijn wandeling in een rustig bosch. De late namiddag-zon begloeide de ruige eiken-stammen, waartusschen door, in gulden klaarte, de deinende silhouët-lijn te onderscheiden was der duinen. Blauw fonkelde de lucht achter 't goud-geel der kruinen, waar een volle en zachte zeewind mildelijk doorheen woei. - En opeens klonken uit de ruischende rust lichte kinderstemmen op, gezang van kinderen. Dàt was 't, waarop ik nog maar gewacht had, om mij uit de verdrietige gedachten te verlossen, welke me den dag lang ompantserd hielden.

Op een open mos-pleintje, tusschen de boomen, stonden een vijftig kinderen bij elkaar, de meisjes in hun witte, roze en bleek-blauwe jurkjes vooraan, de jongens, grijzer en donkerder, daarachter. Het waren leelijke kindertjes, zwak, flets, knokig, als kinderen uit de volks-wijken onzer groote steden zijn. En ze zongen in plat-Amsterdamsch. Maar ik vond ze mooi; ik vond hun leelijkheid zelf zoo mooi. - Vóór hen stond een nog jonge man, die heel mager was en bleeke wangen had. Zijn hoofd, met de grijze dweep-oogen, den grooten schedel, den zwakken mond, dat bleeke, vreemde hoofd stak hoog óp boven de zwarte kolom van zijn jassen-lijf. Maar hoe bezielde hij die sjofele stadskinderen, hoe was hij wonderlijk één met hen!
en

hoe keken ze 'm aan! - Nu zongen ze wéér een liedje, toen wéér een. Zij vroegen om nóg een, om dàt, àlle versies van dat....

Ik heb kinderen nooit zoo mooi hooren zingen. Het was mooier, dan ik 't ooit van koorknapen hoorde in de kerken der Katholieke landen; want 't was veel kinderlijker, het was veel meer *hun* geluid, *hun* rythme, *hun* gevoel.

Eindelijk, voor 't laatst, zouden ze nog 't 'Wilhelmus' zingen. En ik wist waarlijk niet waarom, maar een wereld van heerlijkheid bloeide in me open. Het was een eindelooze melankolie en een eindelooze blijdschap! Het was een samensmelting van heel oude en heel nieuwe gevoelens. En al de moeilijke, verdrietige binnen-ervaringen, die wij, Nederlanders, deze dagen doorleven, ze vloeiden weg, ze stroomden op in de extase van het simpel oogenblik. Deze melodie van tot vromen ernst getemperde heldhaftigheid, deze mooie verzen aan den wijsten en besten onzer oude regeerders gewijd, woorden van smart, fierheid, vertrouwen en geloof, ze wekten oude, vergeten dingen in me op. Ik hervoelde den tijd, toen we als kinderen dat goede, vreemde lied, dat we niet begrepen en toch zoo heerlijk vonden, meezongen aan de piano, - en den tijd, toen we juichten, schreeuwden, snikten, in een delirium van vaderlands-liefde, terwijl de gouden huzaren reden in het veld langs de twee vorstinnen heen: de moeder in 't zwart, die regeerde, regeerde voor het kind, daar naast haar, dat jonge, witte meisje met den grooten veder-hoed, het blonde kind, dat voor-

áán stond en wuifde, wuifde, lachte.... Toen staken die vervaarlijke ruiters hun blinkende trompetten op en in de klare lucht klaterden de klanken van 't 'Wilhelmus'!

We hebben allen als kind die groote en wilde enthousiasmes gekend. Tranen van woede en wanhoop kwamen ons in de oogen, als iemand smaalde op Holland of de Hollanders en we hem, dien volwassen slimmerik, slechts bestrijden konden met dat ééne weten, dat alleen 'n wenschen scheen: dat 't niet zoo was, dat 't stellig níet zoo *zijn* kon.... De heroïsche vaderlands-liefde: een schoone kinder-waan is ze. En wel allen hebben wij sedert heel ánders leeren denken en voelen. O God, wat zijn wij verstandig geworden....

Maar neen, niets gaat verloren ten slotte. Wij winnen, winnen steeds, maar wij verliezen niets. Hoor, wat muziek, wat kinder-gezag, en al het oude leeft weer op, het komt, het is daar wéér! Kan het dan dood en weg zijn geweest? Dood was het niet; alleen blijkt 't sindsdien een beetje veranderd.... getemperd, gezuiverd.

Doch ook dingen van dezen tijd, van nu en van straks, herwekten de kinder-stemmen.

Is Holland niet een heerlijk land? Wij weten 't nauwelijks zelf hoe we houden van dit land der groene vlakte en der grijze duinen en stranden aan de grijze zee onder de zilverige lucht.

'De liefde tot zijn land is ieder aangeboren'. Het wordt licht een soort ongerijmdheid, dit gevoel, en ik

raad niet aan er u te zeer aan over te geven. Maar het is toch een levend en écht gevoel in ons en daarom mogen wij het niet ontkennen.

Daar is een ander nationaliteits-besef, dan het monumentale en antikiseerend-romantische, waarvan ik sprak. Weet ge nog die schoone en gruwelijke dagen van den Transvaalschen oorlog? Engeland is een wijze stiefmoeder en de Boeren zijn een bitter-praktisch volk gebleken.... Het kan vreemd verkeeren in deze vreemde wereld; en wél is de vaderlands-liefde een ding van betrekkelijkheids-waarde... Maar wéét ge nog die dagen van JOUBERT en DE WET? Vergeet ze nooit! En zoo ge ze reeds vergeten mocht zijn, lees dan de verzen van een *Leipoldt*, waaruit dezelfde toon klinkt, dien wij zoo goed verstaan in onze liederen van den ouden vrijheids-strijd.

Zulke gevoelens komen op, waar het eigenst wezen van ons volks-bestaan wordt aangerand. Meen echter niet, dat wij ze enkel ondergaan in een tijd van gevaar! Het is een macht, die in onze diepste onbewustheid leeft en leven blijft. De fijne liedjes van ADAMA VAN SCHELTEMA, de licht-tintige schoonheden in GORTER'S 'Pan', de diepe en menschelijk-vrome verzen van mevrouw ROLAND HOLST: hoe zijn ze als gedrenkt in de geestes-sfeer van Holland! En wel geen sterveling die juist *dit* dichters-drietal van enghartig patriottisme beschuldigen zal.... Zooals onze VAN LOOY gehéél Hollandsch is, - op die wijze zal het steeds schoon, gehéél en zuiver schoon zijn, zich vaderlandsch te toonen.

Dit dieper nationalisme, men verkondigt het niet, men preekt 't niet, men wenscht het misschien niet eens: het openbaart zich van zelf en noodzakelijk.

Al gaan ook de groote tijds-elementen tegen 't individualisme en nationalisme in, toch kan dit feit nooit de *vernietiging* van individu en nationaliteits-gevoel beteekenen! Juist *integendeel*. Die harmoniseerende vereveningsmacht, waarvan EMERSON spreekt, zij werkt ook hier. 'De ware vrijheid luistert naar de wetten!' En evenals het communisme niet de knechting, maar de *bevrijding* der menschen bedoelt, zoo ook zal een ideëel cosmopolitisme het nationale element verruimen, *juist door het beperkt te houden*.

Wanneer wij van geestelijke waarden spreken en ons die in haar schoonste absoluutheid en onderlinge evenwichtigheid willen denken, dan zullen wij steeds weer van zelf ons tot Hellas wenden.

In weerwil der politieke versnippering was toch voor elken Helleen de heerlijkheid van zijn ras en land en geest een vaste zekerheid in zijn diepste voelen. Doch de gedachte dier menschen ging wijd uit buiten de grenzen van hun rijk. Niets beperkends en niets verarmends had voor hen het nationaliteits-gevoel. Want het was een vrij en vergeestelijkt nationalisme; het was door het eigene heen naar het algemeene uitgevleugeld.

De Griek praalde niet, noch frazeerde; noch richtte hij zich een troon van heerschzucht op om van daar uit den volke genadiglijk zichzelf te toonen. Hij

verlangde niet een wereld-macht te zijn en een heerscher over alle volken. Zoo zijn geest schooner was dan die der andere rassen, had hij daarvan te genieten en niet de anderen nog te verpletteren met zijn meerderheid. Zijn innerlijke harmonie deed hem de universeele zien. Hij voelde den samenhang van het leven in al zijn verschijnselen en hij wilde er de schoonheid van bewonderen en bewaren. Hij was een edelmoedig genietter, een geestdriftige en een maatvolle. En HOMERUS had de ziel van zijn volk slechts uit te zingen, PHIDIAS had de schoonheid van het Homerisch helden-dicht slechts te verbeelden, om de geheele wereld een ideaal te kunnen geven, dat eeuwig zou zijn!

Doch de vrije republiek der Grieken paste nog niet in het barbaarsche wereld-geheel. Ze zocht niet vóór alles naar macht - daar was ze... te Grieksch voor! - maar de volken rondom, de on-Grieksche, zochten die macht wel ter dege. En koning ALEXANDER van Macedonië stichtte zijn wereld-rijk, dat de Oostersche en Grieksche cultuur vereenen zou. De Helleen had te zwichten. Hij zwichtte en arbeidde voort: mocht heerschen wie wou, als hij maar leven, scheppen kon! En zie: de Grieksche cultuur overvleugelde zegenend de Oostersche: zijns ondanks had ALEXANDER een Groot-Hellas gesticht!

Maar wat vermag zelfs de Heleensche geest tegenover dat andere, zooveel straffer en beperkter wereldbegrip: het Romeinsche? Hoe kan de verbeeldingsvolle invloed krijgen op den verbeeldingslóóze, hoe de beschouwende en scheppende op hem, die slechts

den Wil en de Materie begrijpt en die bij alles vraagt: wat is er het *nut* van?

Rome echter, de parvenu-staat, wenschte en zocht dien invloed. En wat Rome wenschte, dat verwierf het, dat verwierf het althans op zijne wijs, naar zijn begrip....

O, de stugge kortzichtigheid van 't Romeinsch patriottisme! - O, de sierlooze praal van den Romeinschen veldheer, die kwam, die zag.... niet om te leeren, of te bewonderen, of om geluk te brengen, maar om *te overwinnen*.

En wee het woord overwinnen in den mond der Romeinen, of der *Romeinsch denkenden!*

(Overgedrukt uit 'de Gids' van Nov. 1914).